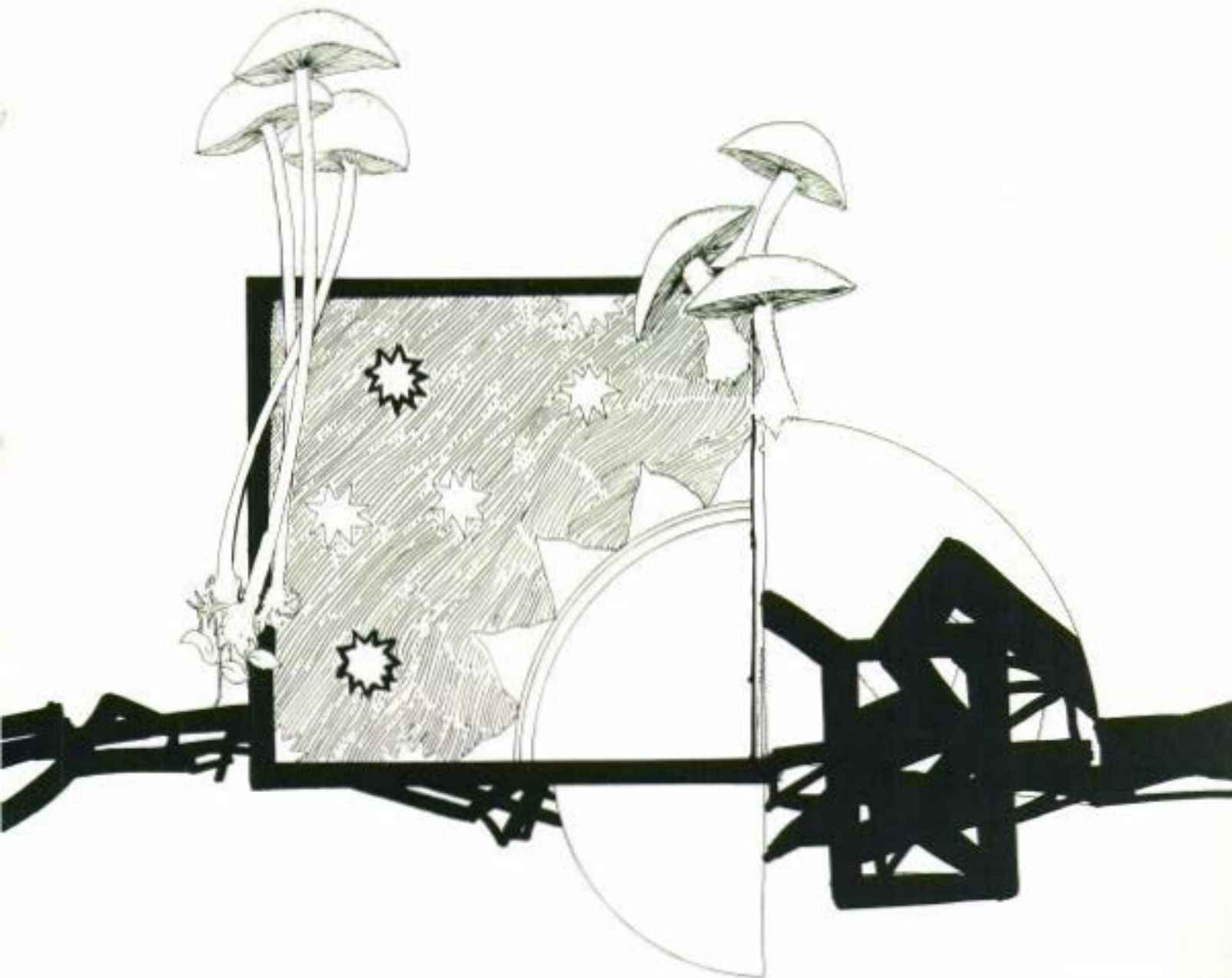

XV![®]

ANY VI núm. 23 Estiu 1992

REVISTA COMARCAL
DELS PORTS

Ajuda: 250,- pts.

Els Bolets

PASTISSERIA

CASA GORRETA

JOAQUÍN ANDRÉS

DES DEL 1900
L'AUTÈNTIC FLAÓ MORELLÀ

Marquesa F. Sol, 2

MORELLA - Tel. 16 01 74

TALLERES HONORIO

Agencia
RENAULT

Hostal Nou, s/n Teléfono 16 01 91 **MORELLA**

Telèfons:
16 00 08 i 16 01 25
(2 línies)

Portal de Sant Mateu, 2
MORELLA (Castelló)

Garcia

DROGUERIA

San Juan, 22 - Tel. (964) 16 08 73

12300 **MORELLA** (Castellón)

AV!

REVISTA COMARCAL
DELS PORTS

ANY VI - Núm. 23

ESTIU 1992

Equip de Redacció: Carme Segura (Cinctorres), Narcís Ràmbola (El Forcall), Ramon Bel i Bartomeu Messeguer (Herbers), Montxo Montfort (La Mata), José Bordàs -esports-, Ernest Querol, Jesús Sangüesa (Morella), Emili Vinaixa (Portell), Manuel Clemente, Quico Blasco (Sorita), Josep Manuel Falcó i Josep Me Zapater (Vilafranca).

Fotografia: J. M. Zapater, J. Pastor i Julio Carbó. Foto pàgina 4, De Saó.

Dibuixants: Montxo Montfort i J. Perlado.

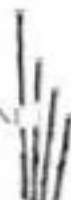
Col.laboradors: Tots els que vulguen escriure.

Correcció lingüística: Josefina Borràs, Ernest Querol.

Administració i gestió: Carles Ripollés.

Distribució: Joan Carles Marcobal, Jesús Sangüesa.

Edite:
ASSOCIACIÓ
CULTURAL I CNI
DELS
PORTS

NIF: G-12.080.636

CORRESPONDÈNCIA I
COL.LABORACIONS
A L'APARTAT
DE CORREUS 18
DE 12300 MORELLA

Imprimeix:

Impressió
DIASSCOPY asociació

Preu subscripció: 1.250 pts.

Preu exemplar: 250 pts.

D.L.: B-20.594-87

S U M A R I

EDITORIAL	5
ELS BOLETS.....	7
COMARCA	
- Notícies per rigorós ordre cronològic	12
- La Mata	12
- Vilafranca.....	12
- Morella	13
ORELLA ESCRIVANA	16
RECUPEREM EL PATRIMONI	
- Ball rodar de Xiva	17
CREACIÓ	
- Tecno-ecologia als Ports? ...	19

S

UM

LA BÚSTIA	20
PUBLICACIONS	21
GALAXIES	
- I. Hòmens tranquils	23
- II. 21 de juny de 1992	23
- Solitud	24
EL CAU!	25

R

I

A

CULTURA	
- Les Normes de Castelló (1932-1992)	26
TRADICIONS POPULARS	
- Aiguaderes i bugaderes	27
ECOLOGIA	
- Estalvi energètic a casa	30
- Què esperem de la querella?	30

JOAN FUSTER: intel·lectual de qui s'honoren les despulles mortals i alhora es persegueixen les seves idees i els seus seguidors.

Diccionari per a ociosos, addenda postuma.

A Joan Fuster i als seus seguidors perseguits

Hi ha notícies que es reben amb llàgrimes als ulls. És la impotència que no et deixe reaccionar d'una altra manera. Un fet natural com la mort, sempre ve per sorpresa. Un altre, es veu que tan *natural* com la persecució de la diferència, no es permet ni que sigui notícia.

Aquest estiu es va iniciar amb la mort d'un dels pocs estudiosos que han proposat als valencians de viure dignament com a poble, com a **persones** de la seua pròpia nació. Des del coneixement profund de la història, Joan Fuster ha estat el pensador català (ell sempre havia insistit en què dir-nos valencians és la nostra manera de dir-nos catalans) més incisiu i crític per aconseguir un futur plenament nostre. I no només això, una assagista que ha reflexionat brillantment sobre els temes més diversos amb un esperit lliure i sense evitar la polèmica. I també un literat de qualitat. Tot aquest conjunt de característiques l'ha fet esdevenir **mestre**, referència dels seus coetanis.

Fuster va donar a entendre i va escriure textualment que ere «ara o mai» el moment de redreçar el nostre país, i molta gent va creure que hi tenie raó. Els adversaris seculars d'eixa idea van respondre col·locant-li una bomba a la finestra de sa casa. És una forma de «contra-argumentar» molt concloent, i és un estil: tota una escola.

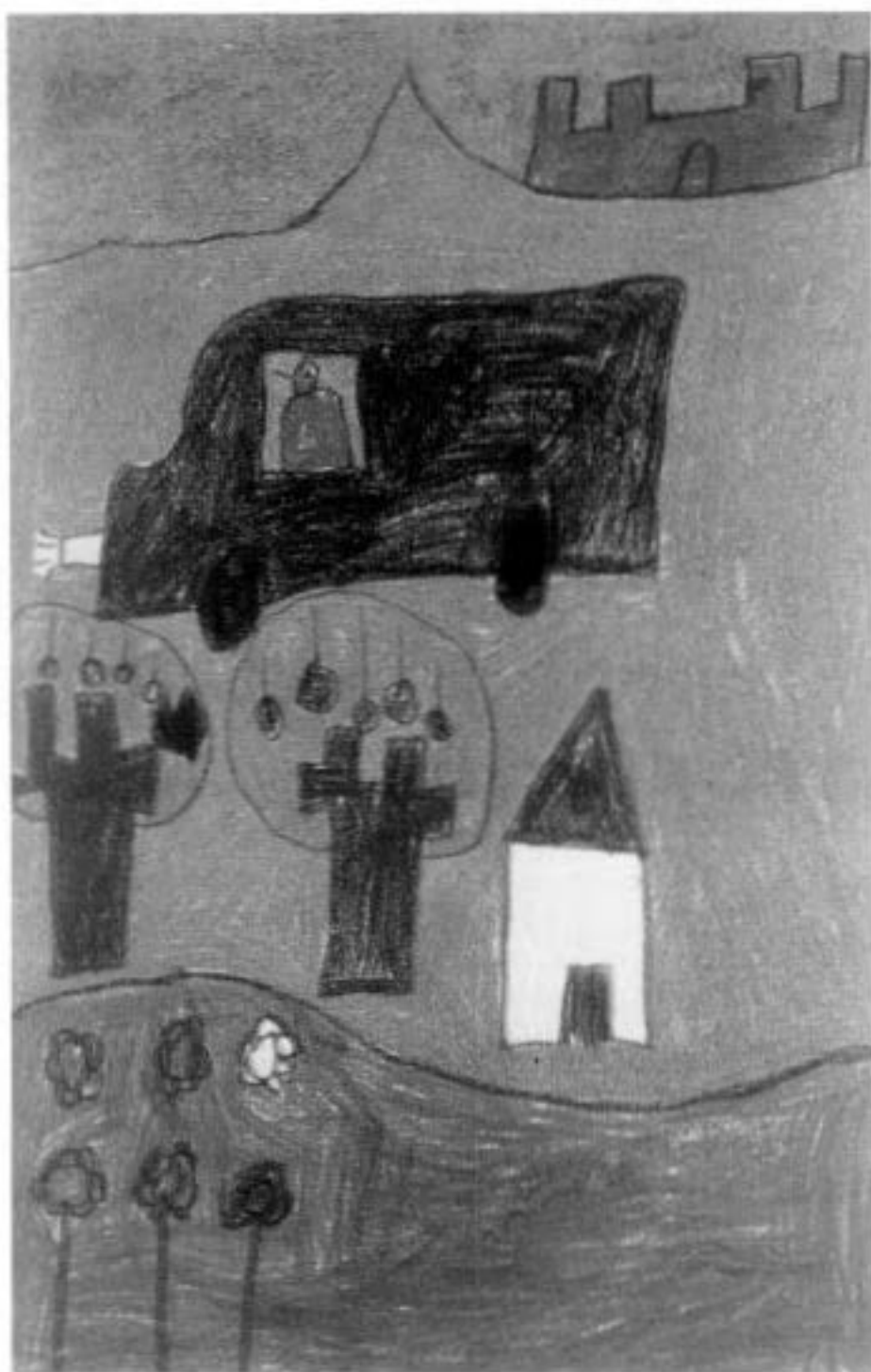
També aquest estiu, unes setmanes després dels decés de Fuster, l'escola contra-argumentativa va actuar amb els mateixos *sil·logismes*: posar cul per amunt la redacció de la revista EL TEMPS, detenir una trentena de persones, incomunicar-les i torturar-ne la majoria, segons es desprén de les denúncies presentades. Però amb una diferència agreujant: abans eren uns suposats grups incontrolats que es deien més *valencianos* que ningú, i ara ha estat la policia.

Quin motiu? Que ens donàrem a conèixer al món com una nació diferenciada: allò que Fuster sempre havia proposat. Els jocs olímpics eren l'ocasió per a fer-ho i persones que coincidien amb el pensament de Fuster van traure una pancarta a Empúries que deie «**freedom for Catalonia**» (la televisió espanyola va enfocar al cel). El partit que ens governe es va adonar que si mostràvem a milions de telespectadors que de manera pacífica demanàvem un dret essencial, aquest fet suposave trencar el desconeixement de la nostra realitat al món: començar a abandonar el nostre paper de subordinats.

Van ser justament les persones que imaginaven més compromeses amb les nostres reivindicacions les que van ser detingudes, tot i haver anunciat que no mai s'interrompríe la celebració dels jocs. Les excuses? Del tot brillants!: que tenien relació amb un grup armat autodissolt de feie un any.

El dret a la diferència és un dret fonamental, a l'editorial anterior parlàvem dels «cervells rapats» i la seua intolerància amb els immigrants. Ara, conciutadans nostres són tractats per les forces governamentals de la mateixa manera com els caps rapats tracten els immigrants, és a dir, com a «immigrants», però en el seu propi país. Eixa és la ideologia: estrangeritzar-nos a casa nostra i utilitzar els mètodes nazis amb els forasters, és a dir, amb nosaltres mateixos.

Que un estat de dret utilitze la força per a combatre una idea és un fet gravíssim que el deslegitime. Que es perseguísque un òrgan de premsa i es torturen persones perquè no pensen com el partit del govern respecte als nostres drets nacionals pot ser només una mostra del patró de *raonament* que es pot utilitzar per a combatre qualsevol altra diferència. És la mateixa filosofia, la mateixa *escola*, que va posar les bombes a Joan Fuster i a Sanchis Guarner. Ens han repetit la mateixa *lliçó!*

Mariá Segarra González, 2.º Preescolar

BIBLIOBUS

Diputació de Castelló

Els Bolets

J. Pastor i N. Rambla

Micologia

El coneixement dels fongs, com qual-sevol altra disciplina científica, és el resultat d'una observació metòdica, exhaustiva i acumulada durant molt de temps.

Ara a ningú se li ocorreria dir que els bolets són el fruit d'un raig de sol, d'una gota de rosada, que estan relacionats amb les serps o altra mena d'encanteris, per més suggerents i poètiques que resulten estes concepcions.

De l'estudi científic dels fongs se n'encarrega la micologia que és una ciència relativament nova que naix, podríem dir, amb els treballs del suec Elias Magnus Fries (1794-1878) que estableix les bases de la taxonomia (forma de classificació) micològica moderna descrivint prop de 3000 espècies.

Als Països Catalans, on tradicionalment ha hi hagut un bon coneixement popular dels fongs -en som bons consumidors-, en el camp de la recerca científica l'interès ha estat menor. Els primers estudis publicats corresponen a Telesforo de Aranzadi, un base que en la seua estada a la Universitat de Barcelona publicà 9 treballs entre els anys 1903-1914, però són Joaquim Codina (1868-1962) i Pius Font i Quer (1888-1964) els qui inicien amb rigor l'estudi dels bolets, es preocupen de donar difusió a aquests estudis promovent exposicions i es posen en contacte amb altres micòlegs d'arreu del món.

Al País Valencià cal esmentar Eduard Boscà (1843-1928) que fa una memòria dels fongs de la província de València i Francesc Beltran i Bigorra (1886-1962) que publiqui un treball sobre els rovellons de la província de Castelló i de València.

En preguntar-nos què és un fong ens trobem amb una resposta poc precisa. De fet, fongs són un conglomerat heterogeni de grups d'èssers vius de vida heterotròfica on figuren els *mixomicets*, els *mildius*, els *quitridis*, els *florits*, els *llevats*, els *oidis*, les *cassoletes*, les *mürgoles*, les *trufes*, els *rovellons*, els *carbons*, els *bolets de soca*, els *peus de rata*, els *bolets amb làmines* (*rovellons*, *bolets de rosada*), els *bolets amb porus*, els *pets de llop*, els *ninets*, els *ous del diable* i tot un seguit d'espècies causants de malalties a les plantes, als animals i a l'home (micosis). Precisant un poquet més i fent

servir paraules grosses, podríem dir que els fongs són organismes *heteròtrofs*, sense *plasts*, que no poden realitzar la *fotosíntesi*. L'aliment per a viure l'han de traure de la matèria orgànica ja existent de forma *sapròfita* (vivint sobre matèria orgànica morta: troncs, fulles, humus, fens, etc...), *paràsita* (vivint sobre organismes vius causant perjudicis) o *simbiòtica* (associats amb altres éssers vius amb benefici mutu).

Dels fongs simbiòtics podem destacar dos grups. Un, compost d'unes 5000 espècies, que viuen associades amb les raïls de plantes vasculars. Són les *micorizes*. L'altre, d'unes 20000 espècies, que viuen associades amb algues i formen els *liquens*.

Els bolets

La idea, però, que nosaltres ens fem quan eixim al bosc a buscar bolets correspon a una estructura determinada i identifiquem com a bolet tot allò que té peu i barret.

Els bolets que consumim pertanyen a dos grans grups, els *ascomicets* i els *basidiomicets*. Aquesta diferenciació respon a la manera com s'organitzen les espores, que són les llavors dels fongs, dins dels bolets. Els *ascomicets* ho fan dins d'unes bossetes que s'anomenen *ascos* (les *trufes* i les *mürgoles* pertanyen a aquest grup). Els *basidiomicets* fan les espores per diferenciació d'unes estructures allargassades en forma de bastonet, que s'anomenen *basidis* (pertanyen a aquest grup els *rovellons*, *fredolics*,...).

En germinar les espores es desenvolupen les *hifes*, uns filaments molt primets, que en conjunt formen el *miceli* o cos vegetatiu del fong. El *miceli* resulta invisible moltes vegades i adopte eixa forma per obtenir el màxim contacte amb el suport orgànic que li serveix d'aliment i que va consumint per digestió externa. Del *miceli* del fong sorgeix una estructura complexa i vistosa, on es formaran les espores, que s'anomenen *carpòfor* o porta-fruit i és el que coneixem normalment com a bolet.

Del coneixement d'això en derive una forma concreta de collir els bolets, sense regitar per en terra, per tal de no fer malbé le *miceli* o cos vegetatiu del fong. En el cas dels *rovellons* diríem que es cull el *rovelló* però no s'ha de fer malbé la *rovellonera*.

La temperatura, la composició del sòl i els índex d'humitat influeixen de for-

MONOGRÀFIC

ma decisiva en el creixement dels bolets. La saviesa popular espera un període de 21 dies després de ploure per anar a buscar bolets. És cert que la tardor és l'estació en la qual creix la major quantitat de bolets, però cal dir que la primavera i, fins i tot, l'estiu són èpoques que donen, si els factors ambientals són favorables, espècies comestibles de gran interès com poden ser les *murgoley*, les *crueldes* o els *pebrassos*.

En general es constata que la majoria dels fongs creixen a temperatures que oscil·len entre els 10 i els 40 °C, essent òptima la que va dels 25 als 35 °C, preferixen els sòls àcids i és menester que hi hagi un alt índex d'humitat.

La toxicitat dels bolets

De tota la varietat de bolets que creixen pels boscos i pels prats, només una reduïda selecció és considerada com a comestible i d'aquesta selecció fem una bona tria abans de decidir-nos a consumir-los.

Sabem que hi ha espècies que resulten tòxiques. Algunes, fins i tot, poden resultar mortals. Així doncs, mai no són massa les precaucions que s'han de prendre abans del consum i, sempre que no hi hagi una seguretat absoluta respecte de la seva inocuïtat, cal que destriem aquestes espècies.

Tradicionalment posar alls i observar-ne la coloració mentre coiem els bolets, era -es deia- una manera de comprovar si els bolets eren o no tòxics (si l'all pren color fosc, volie dir que hi havia algun bolet verinós). Aquest procediment, però, no ens garanteix de cap manera la nostra salut i els alls potser cal que el posem perquè done una aroma diferent però per res més.

Les substàncies causants d'aquests problemes no s'han conegut fins fa pocs anys i la investigació continua oberta. De moment les intoxicacions més greus són provocades per les **amatoxines (α amanitina, β amanitina, γ amanitina)** i les **fal·lotoxines** que són les causants del 90% de les intoxicacions de caràcter mortal. Aquestes substàncies es troben en una elevada proporció a la *farinera borda* (*Amanita phalloides*), a la *cogomassa* (*Amanita verna*) i a la *Galerina marginata* (bolet menut de color ocre o groc que viu damunt de soques i branques mortes de pi), així com en altres *Galerines* i *Lepiotes* poc conegudes.

Les **amanitines** són molt resistents i no es destrueixen ni per cocció ni per dessecació, mantenint-se actives durant molts anys. Actuen sobre el fetge i el destrueixen.

Una altra toxina que resulte extremadament perillosa és la **orellanina** la

1-10: FORMES DEL BARRET

11-20: TEXTURA I ORNAMENTACIONS DEL BARRET

21-25: VORA DEL BARRET

26-29: INSERCIÓ DE LES LÀMINES AL PEU

qual es va reconèixer com a mortal l'any 1952 arran d'una intoxicació massiva que va haver a Polònia. Està present al cortinari (*Cortinarius orellanus*) i a *Cortinarius speciosissimus*. Actua sobre els renyons.

D'altres toxines que poden resultar perilloses són:

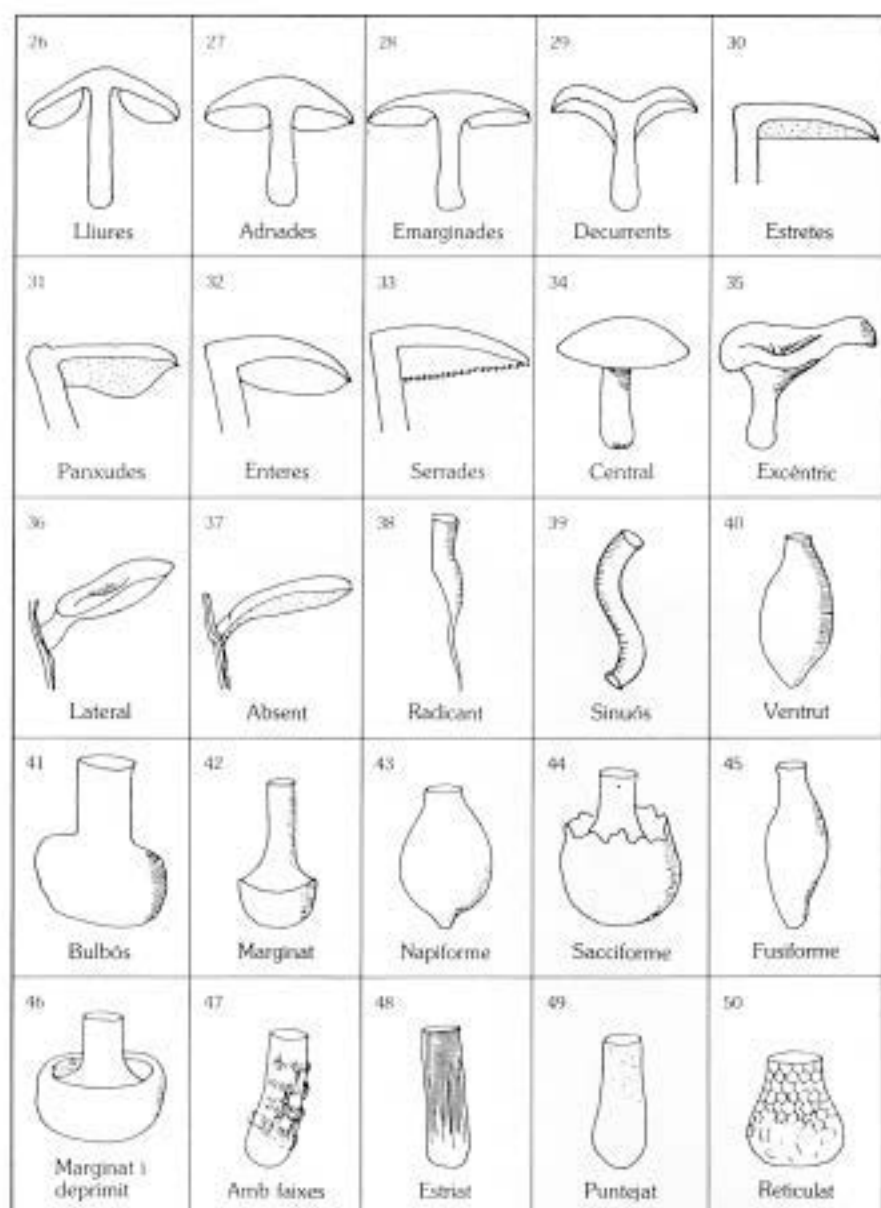
La **muscarina**, que es trobe en molts bolets de les espècies *Inocybe* i *Clitocybe* i, en poca quantitat, en el *Boletus luridus* (mataparent lúrid), afecta el cor i l'aparell circulatori. Aquesta toxina pren el nom del reig bord (*Amanita muscaria*) que és el bolet roig amb taquetes blanques típicament als contes, però en realitat aquest bolet en té poca quantitat. L'efecte de borratxera que produeix el bolet (*Amanita muscaria*) és degut a l'àcid ibotènic que porte.

La **gíromitrina** és present al bolet de greix (*Gyromitra esculenta*), bolet que s'havia considerat comestible. L'any 1967 es va descobrir la toxina que és re-

sistent al calor, però que desapareix per dessecació. Així resulta que els exemplars assecats no són perillosos mentre que els frescs poden resultar mortals, inclús després de cuits.

La **coprina**: es trobe als bolets de femer (*Coprinus atramentarius*). Des de 1975 que es va poder aïllar aquesta toxina, se sap que només resulta activa amb alcohol (encara que sigui en mínimes quantitats com pot ser una canya de cervesa o un tros de tortada que porte licor). S'ha observat que resulten tòxics amb alcohol el *Boletus luridus*, *Coprinus micaceus* (és un bolet de femer de color groc i puntets brillants) i *Clitocybe clatriceps*.

La simptomatologia de la majoria de les intoxicacions no serioses és del tipus mal de panxa, deguda a substàncies irritants que provoquen dolors d'estómac, vòmits i diarrea dolorosa. Els símptomes apareixen poc després de menjar-se els bolets i el tractament consisteix a buidar

30-33: FORMES DE LES LÀMINES

34-37: SITUACIÓ DEL PEU

43-46: FORMES DELS BULBS I LES VOLVES

47-50: ORNAMENTACIONS DEL PEU

(De Bolets de Catalunya)

ràpidament l'estómac i administrar adsorbents.

Adreces d'informació toxicològica.

- Institut Nacional de Toxicologia, Bruc 100-102, Barcelona. Tf. (93) 258 51 13

- Instituto nacional de Toxicologia, Ministerio de Justicia, Farmacia, 9, Madrid. Tf. (91) 221 93 27

Bolets més coneguts i apreciats a la comarca

Les regles de nomenclatura que va establir Linné al segle XVIII, són les que s'han adoptat per anomenar els bolets. D'esta manera es va arribar a una certa normalització i es va prescindir de llargues i complicades definicions que classificaven els bolets coneguts.

Però les regles de Linné només han servit per als àmbits científics. La cultura popular bateja de forma diferent els bolets i una mateixa espècie és coneguda, segons el lloc, amb noms diferents. Els criteris per a donar-los els noms són

també lògics i coherents, una propietat o una característica del bolet o del lloc n'és suficient.

Conèixer tots els vocables ens apropa i ens enriqueix. Si volem fer-nos especialistes en micologia haurem de fer un esforç per aprendre els noms científics, però mentre això no entre en els nostres plans: rodellons, crueldes, pebrassos i gírgoles seguiran sent motiu

d'interessants discussions semàntiques a la taula d'experts comensals.

A continuació posem una llista dels bolets més coneguts de la comarca.

Bolet de rosada, fredolic. (*Tricholoma terreum*). Molt bo. Tardor fins entrar l'hivern, abans de les gelades.

Cabrit blanc, llenega blanca. (*Hygrophorus gliocyclus*). Bon comestible. Tardor.

Cabrit negre, cama de perdiu, bitxac. (*Chroogomphus rutilus*). De final d'estiu a la tardor. Comestible de mitjana qualitat.

Cruelda parda. (*Russula integra*?).

Cruelda roja. (*Russula xerampelina*). Bo. De primavera a tardor. Les de solana són més bones.

Fredolic gros. (*Tricholoma portentosum*). Molt bo. Tardor-hivern.

Gírgola de panical. (*Pleurotus eryngii*). Molt bo. Estiu-tardor.

Llenega, babós, mocosa, bateó. (*Hygrophorus limacinus*). Excel.lent. Escull a la tardor.

Múrgola. (*Morchella conica*). Excel.lent. És un bolet de primavera.

Orellana, gírgola de xop. (*Pleurotus ostreatus*). Bon comestible i fàcilment cultivable.

Pebràs. (*Russula delica*). Bo. Es fa de juny a novembre.

Peu de rata groc. (*Ramaria aurea*). Bo, sobretot, els exemplars joves. D'agost a octubre.

Rojal, esclata-sangs. (*Lactarius sanguifluus*). Excel.lent. Tardor.

Rovelló. (*Lactarius deliciosus*). Molt bo. Tardor.

Rubiol, camperol, xampinyó silvestre. (*Agaricus campester*). Bo. D'estiu i tardor. Una espècie molt pròxima, *Agaricus bisporus*, és el xampinyó de cultiu que es trobe tot l'any al mercat.

Trufa negra. (*Tuber melanosporum*). Excel.lent comestible i condiment indispensable de plats molt típics. Es cull a l'hivern.

Lactarius deliciosus - Pinetell

(F. Bolets de Catalunya). *Lactarius deliciosus*

LA TRUFA

Arribar a la conclusió que la trufa (=tòfona) era un bolet va resultar en un principi força complicat per l'aspecte que presentava. Fou l'any 1729 que el micòleg P.A. Micheli va decidir-se per classificar la trufa com un fong, malgrat no tenir barret i peu arran de terra. Posteriorment i ja al segle XX els francesos F. Bataille i M.G. Malençon, en les seues flores inclouen el gènere *Tuber* al que pertanyen les trufes. Actualment el procés de classificació i investigació segueix obert i l'Escola Nacional Superior de Química de Toulouse intenta elaborar una quimiotaxonomia dels fongs que permetrà diferenciar les espècies per la seua composició química i per l'aroma.

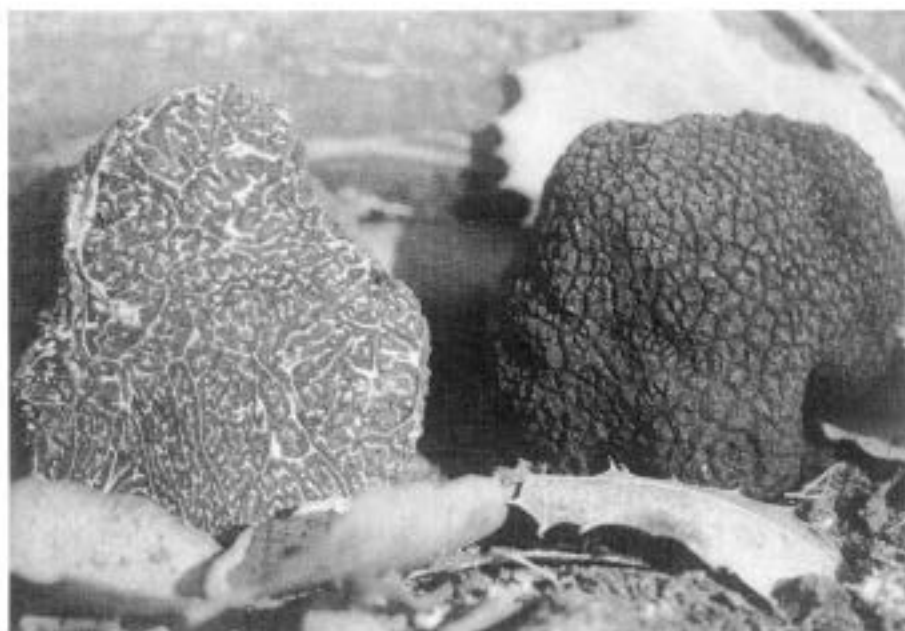
Les trufes són fructificacions de micelis subterranis que viuen i es desenvolupen en contacte amb raïls d'alguns arbres i que pertanyen al gènere *Tuber*. Se'n distingeixen dos grups: les **trufes negres** i les vermelloses. Entre les negres destaque la trufa negra del Perigord (*Tuber melanosporum*), la millor i més preuada de totes. Apareix de novembre a finals de març en boscos de carrasques (*Quercus sp.*), a vegades d'avellaner (*Corylus*), faig (*Fagus*) o til·ler (*Tilia*) en terres calcàries. A. Brillat-Savarin va qualificar-la de «diamant negre de la cuina francesa». L'aroma de la trufa negra és la base d'este prestigi i interès.

La **trufa d'hivern** (*Tuber brumale*) es troba de l'hivern a la primavera en boscos de roures i carrasques. És també un excel·lent condiment com l'anterior.

La **trufa blanca o d'estiu** (*Tuber aestivum*) també és comestible, però menys perfumada. Es replegue de maig a setembre.

La **trufa blanca del Piemont** (*Tuber magnatum*), de superfície llisa i color vermellós, es cull d'octubre a desembre. Sol ser grossa (uns 10 cm. de diàmetre). És molt apreciada a Itàlia on s'arriba a pagar a 200.000 pts el quilo. Es caracteritza per l'olor a all.

La nostra comarca es troba dins l'àrea de producció trufera que està limitada a la zona d'Europa meridional. La producció resulte deficitària front a la demanda existent (l'any 90-91, la producció europea va ser de 50 tones mentre que la demanda està pròxima a les 100). Esta situació provoqua nombrosos fraus que pretenen fer passar per trufes productes naturals o artificials tintats de negre. A aquest respecte, la legislació francesa permet adjudicar la denominació de «trufat» quan hi ha almenys un 5% de trufa negra.

Tuber melanosporum – Tòfona negra

Tricholoma terreum – Fredolic

Hygrophorus limacinus – Llenega

Fotos: Bolets de Catalunya

Morchella conica – Rabassola

Russula delica – Pebràs

Pleurotus eryngii – Gírgola de panical

Fotos: Bolets de Catalunya

Estudis sobre la fase vegetativa del cicle del fong han permès observar i conèixer el creixement del miceli que envaeix les raïls dels arbres (micoriza) i s'ha pogut crear un mètode de micorit-

zació controlada, molt important per al conreu de la trufa. Els resultats han donat a conèixer que el procés de creixement dels ascocarps és irregular, molt lent entre els 40-80 dies i més ràpid al final

(els ascocarps naixen entre maig i juny i la pell o *peridi* així com la carn o *gleba* van adquirint el color més fosc a l'octubre).

D'altres estudis donen com a factors indispensables per al cultiu òptim de la trufa que el sòl tingue una estructura equilibrada, un ph de 8 i un quocient Carbó/Nitrogen aproximadament de 10, que es garantisque un aport nutricional amb elements minerals i molècules orgàniques d'origen animal i vegetal associat a una irrigació ininterrompuda d'abril a octubre. El grau d'humitat ha d'ésser de l'ordre del 15% i la temperatura de 10-12 °C quan comence a formar-se la trufa (abril-maig), ha de poder alçar els 25-30 quan més creix (estiu) i no ha de baixar dels 0 perquè la maduració sigui perfecta (hivern).

La presència de la trufa es dona sobre una superfície desprovista de vegetació que s'anomena zona cremada i a una profunditat entre 1 i 20 centímetres. L'aroma, que com hem dit, és la base del prestigi de les trufes, és també l'indici que el fong està madur i allò que permet localitzar-lo. Tradicionalment per a la recollida d'este tipus de fong s'ha fet necessari l'ajut de certs animals com són els gossos, els porcs o la mosca trufera que s'hi senten atrets per algunes de les substàncies aromatitzants de la trufa. Els gossos pareix que reconeixen el dimetilsulfur, els porcs responen a una feromona esteroidal (5- α -androstenol) -casualment l'olor d'esta feromona és el mateix de la saliva del mascle en zel-, les mosques (a França se'n coneixen tres espècies: la *Suillia humilis*, *S. fuscicornes* i *S. gigantea*) s'interessen per la trufa perquè aquest fong és l'aliment per a les larves eixides dels ous que la femella pon entre les partícules de terra o a la pròpia trufa.

Actualment, de forma merament experimental i com a eina científica, s'intenten utilitzar instruments electrònics capaços de detectar dèbils concentracions de productes volàtils, però els resultats encara estan molt lluny dels obtinguts amb l'olfacte dels animals.

Bibliografia

Fongs i Líquens. Volum 5 de la Història Natural de l'Enciclopèdia Catalana. Barcelona (1991).

El gran libro de las setas. Ed. Susaeta. Madrid (1989).

Bolets de Catalunya. Societat Catalana de Micologia. Barcelona.

Los secretos de la trufa. Mundo Científico. Nº 122. Març/1992. Pàgs. 227-235.

Comarca NOTÍCIES

Notícies per rigorós ordre cronològic

La Todolella: discursos, bous, balls...

Morella: Conferències, solemnitats, cursos, concerts, bous, traques...

Cinctorres: matí, bous, Vesprada, bous, Nit, vaca embolada. Algun acte cultural, una processó (assistència massiva)

El Forcall, Algun dia: matí, bous, Vesprada, bous, Nit, bou embolat. Pòlvora, rosaris i processons (molts de mirons).

Sorita: no estem massa al corrent però van fer bous.

A la resta de la comarca, menú: bous.

La Mata

TELÈFON D'ADORN

Abans de l'estiu i per iniciativa municipal es va instal·lar un telèfon públic (d'aquells anomenats «cabines») a la plaça Major que, malgrat trencar una mica l'estètica de l'entorn, pretenia donar servei als nombrosos visitants que, com tots els anys, acudeixen.

La sorpresa del telèfon és que no va funcionar durant gran part dels mesos de juliol i agost i els tècnics de Telefònica es passaven la pilota per veure a qui corresponia l'avaría.

L'objecte escultòric, o almenys el preu així ho semblava, va passar de la funcionalitat de l'aparell a ser la joguina dels més joves, i tot perquè, com en alguna cosa ens hem de semblar a les grans ciutats, el servei públic de Telefònica és pessim i el respecte als utensilis d'ús comú totalment inexistent.

ACTIVITATS A LA PISCINA MUNICIPAL

Organitzat per la nova direcció de la Piscina Municipal, es va celebrar el 15

d'agost la CURSA MOUNTAIN BIKE de La Mata per un circuit de 10 quilòmetres, passant per Sta. Quitèria, mas de Navarro i mas Blanc, per arribar a la meta després d'una zona de descens.

La variada procedència dels participants inscrits a la cursa va fer que es disputaren amb molta competitivitat els trofeus als tres millors classificats, els quals es repartiren entre Morella (1r i 2n llocs) i La Mata (3r lloc).

Per a properes edicions es pretén millorar el traçat i corregir els petits defectes de senyalització del circuit, així com disposar d'assistència sanitària per tal d'atendre els possibles accidentats.

Entre altres activitats realitzades fora del context de les Festes Majors, cal destacar l'actuació del grup de rock BARRANCO celebrada al poliesportiu i patrocinada també per la Piscina Municipal.

La mala qualitat de l'equip de so no va impedir que el públic assistent, quasi tot forani, s'ho passara bé al ritme d'aquest grup, escoltant temes propis juntament amb versions d'altres bandes de rock.

Montxo Monfort

Vilafranca

VII JORNADES MUNTANYERES I D'ECOLOGIA

"Acampada a la Font Voltada 1992". Josep M^o Zapater

El 5 de juliol van començar les jornades muntanyeres i d'ecologia amb una excursió en bicicleta fins al paratge de la font d'Horta. Durant la resta de la setmana es van projectar pel·lícules i audiovisuals referents a temes d'excursionisme i ecologia.

El cap de setmana 11 i 12 de juliol es va realitzar la marxa-acampada fins a la font Voltada que es troba al terme d'Ares. La nota més destacada va ser un descens de participació respecte als anys anteriors, degut, segons els organitzadors, a haver-se realitzat en període de vacances dels xiquets. Tot i això, a l'acampada de la font Voltada van participar més de 50 xiquets. Els organitzadors van decidir per a propers anys canviar les dates de les jornades.

FELICITATS POBLE DE VILAFRANCA

El passat 29 d'agost es va produir un esdeveniment important al poble de Vilafranca. Més de 160 persones van participar en les donacions de sang a la Unitat Mòbil del Centre de Transfusions de sang de la Comunitat Valenciana.

Esta gran afluència de persones, que ocorre cada tres mesos, és un motiu suficient per a felicitar el poble de Vilafranca. Els seus habitants van demostrar en este acte un esperit solidari. La gent d'ací té una riquesa humana molt més valuosa que altres tipus de riqueses materials o culturals.

SETMANA CULTURAL

Des de l'onze fins al vint de setembre es va celebrar a Vilafranca una setmana cultural, organitzada pel grup de monitors de Vilafranca i el Consell de la joventut.

En aquests deu dies es van ajuntar tot tipus d'activitats culturals, lúdiques i esportives.

Va ésser la intenció dels organitzadors fer particeps les persones de totes les edats, per això es van preparar uns actes específics per a cada edat i uns altres per a tots en general.

Els xiquets van ser els més beneficiats en el repartiment d'actuacions puix van gaudir de cucanyes, excursions a peu i en bicicleta de muntanya, esports, jocs, jocs tradicionals, concursos de dibuix i pintura, de poesia i narració i pel·lícules infantils.

Els jòvens també van tenir molts actes específicament per a ells com l'actuació de rock amb la presentació oficial del grup de rock local Al Inodoro, excursions, cine-fòrum, conferències i les 12 hores d'esports.

Per als adults es va organitzar una conferència sobre el càncer de pròstata a càrrec del Dr. Enrique Garcia Garcia i una festa amb música dels anys 60 i 70.

Per als jubilats i pensionistes, el Dr. Amadeu González va fer una xerrada sobre la salut a la 3a edat.

A més es van organitzar actes per a totes les edats, com la cercavila de la banda de cornetes, tambors i majorettes de Vilafranca, la cercavila i concert de la banda de música de Vilafranca, un correfocs, teatre amb la companyia «40 de febra» amb l'obra *Miraclitis*, una mostra de danses dels Ports i el Maestrat amb la participació del grup «Orde de Montesa» de Sant Mateu, el grup de danses de Culla i el grup de danses «Ball Pla de Vilafranca». A aquests actes cal afegir exposicions de fotografies de comunió, dels masos del terme, reproduccions de fotos antigues de Vilafranca i de pintures a l'oli realitzades per aficionats del poble.

Activitats per a tots els gustos i per a totes les edats. Unes amb més acceptació i altres amb menys, però demostrant que poden tenir ganxo activitats culturals ben organitzades. I que per tenir èxit en les programacions culturals, lúdiques o esportives no calen inversions gran-dioses, sinó més bé, voluntat organitzadora, col·laboració i idees ben treballades. La gent d'ací pot divertir-se i té capacitat de gaudir d'activitats no usuales en les programacions festives.

Entre els actes realitzats, per destacar-ne alguns, podríem esmentar:

- El **correfocs**, a càrrec dels «Dimonis de Vilafranca», formats per l'ocasió, acompanyats pels tambors del Grup de Cornetes i Tambors. Va agradar molt a la gent que omple la plaça en Blasco.

- Les **12 hores d'esports** amb campionats de tenis, frontó, pilota a mà, futbol-sala, handbol, voleibol, escacs, cross, curses de bicicletes. Molta participació d'esportistes i una idea que cal recuperar per altres ocasions.

- La **festa dels anys 60 i 70**. Estave pensada per a la gent de mitjana edat que normalment no acudeix a les orquestres perquè diuen que no els agrada la música. Però la gent jove la va fer seua i va ser tot un èxit amb una gran quantitat de disfresses, i cares no usuales al parador.

- La **demonstració de jocs tradicionals** del poble, com el sambori, el doli, la tella, marro, xiveta, birles. Serie interessant continuar amb l'intent de recuperació.

- La **mostra de danses**. Va ser molt

bonic i emotiu veure com es balla de forma distinta però semblant el ball pla a pobles diferents.

- La gran assistència a les conferències, cosa poc usual en altres ocasions.

- Els nombrosos visitants a les exposicions.

Aquest esforç d'un grup de gent amb inquietuds de Vilafranca, veritablement ha valgut la pena. Només cal que iniciatives com esta es repetisquen més vegades i en tots els pobles de la comarca.

Josep Me Zapater

Morella

VAGA 28 M. A LA COMARCA

El 28 del passat mes de maig, la vaga general va arribar també a la comarca dels Ports, encara que amb poca incidència, als pobles com Vilafranca (3 ATS i l'infermera al Centre de Salut, 20 treballadors a la Marie Claire), Cincorres (metge i ATS) i Morella (professors de l'Institut, la guarderia municipal, alguns treballadors de les petites empreses que hi ha i 2 o 3 del Mòdul de desenvolupament) uns 40 treballadors la van recolzar.

VIII Concurs Literari Vint-i-cinc d'Abril 1992

PREMIS LITERARIS VINT-I-CINC D'ABRIL

Amb nombrosa participació dels alumnes d'EGB de tota la comarca, el passat 16 de juny, al saló d'actes de la casa Ciurana es va fer el lliurament de premis del VIII Concurs Literari «Vint-i-cinc d'abril» i del VI Concurs de refranys i dites «Repleguem el saber del nostre poble», convocat per l'As-

sociació Cultural i Comissió de Normalització lingüística dels Ports

Guillem Badenes, cap de servei a Castelló de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, Josep Palomero i Marisol Pitarch per part de la Conselleria, Ernest Blanch de l'Ajuntament de Morella i Manuel Ripollés de la Caixa Rural, van ser els qui van repartir als alumnes de Morella els respectius premis. Tots els participants van ser obsequiats amb la publicació de les composicions premiades que els subscriptors d'AU! van rebre amb el número anterior.

VIU L'ESTIU A MORELLA

L'Ajuntament de Morella va editar «Viu l'estiu a Morella». Del mes de juny fins a meitat setembre, en el fulletó es podia trobar quasi dia a dia tot tipus d'activitats

Des de la informació de primes i rotllos, passant per cursos d'estiu, nits de ball, esports, xarrades, exposicions, festes d'agost, fins arribar a la Fira, tot estave preparat perquè tant grans com menuts xalaren aquest estiu.

PARC INFANTIL A L'ALBEREDA

El prat de l'Albereda des d'aquest estiu és més divertit. El professor de la nostra comarca Joan Valle i 15 alumnes seus de l'Escola de Belles Arts de Barcelona van ser els encarregats d'adornar aquest lloc tan estimat pels morellans.

Sis escultures de fusta dissenyades per a jugar, juntament a uns banquetes i a unes taules són els que des de fa uns mesos fan possible que els menuts, i els grans també, es queden una estona més a l'Albereda.

FESTA DE SANT JOAN

Un any més, ja en fa treze, la plaça de Sant Joan va complir amb la seua tradició i va celebrar el dia del patró amb rosari

i ball a la plaça. La gent, com sempre, va respondre, va ballar i va menjar xoriços fins altes hores de la matinada.

LA SEGA

El 4 de juliol, a la Fàbrica Giner, es va celebrar una festa peculiar: la sega.

Amb aquesta festa el que es va pretendre era donar a conèixer, sobretot als més joves, el que era la sega: el seu treball, les eines, el seu menjar, les cançons, els balls, els seus noms com dalles, gavells, trills, etc....

Són coses passades però que, no obstant, perduren en la nostra memòria de poble.

La festa de la Fàbrica va pujar al poble i es va celebrar un dinar típic de sega, balls populars i folklòrics i per rematar-ho, a la nit, ball a la plaça de Colom.

EL CORPUS

Un any més la ciutat de Morella va complir amb la seua tradició de segles i del 19 al 21 de juny es va fer la gran festa del Corpus.

Ja el divendres a la casa Ciurana es va parlar del Corpus en un col·loqui. Van intervenir Alfons Llorens, Manuel Milián, Carlos Sangüesa i Teudo Sangüesa. Més tard, volteig de campanes i cercavila amb l'Estudiantina.

El dissabte 20, la Degolla, eixida dels gegants i un magnífic concert de la Simfònica de Picassent.

Ja el diumenge 21, entre tots els actes s'ha de destacar la processó, que segueix fidel des que es va implantar als començaments del segle XIV.

CURSOS D'ESTIU DE LA UNIVERSITAT JAUME I

Amb l'experiència de l'any passat, s'han celebrat enguany a Morella dos cursos: l'un dedicat a l'humanisme i l'altre a la transposició didàctica. El primer va ser dirigit per Sergi Beser i comptà amb la següent nòmina de professorat: Ricardo García Cárcel parlà de la Inquisició valenciana centrant-se en el cas de la família de Lluís Vives. El rector de la Universitat de Girona, Josep Nadal, parlà del procés seguit per la nostra llengua al període estudiat. Francesc Pérez i Moragón parlà de la impremta com a vehicle de la difusió del saber. Vicent Salavert va parlar de la Ciència al Renaixement i Alberto Blecha de la literatura castellana en eixe període. Dels professors de l'any passat van repetir Albert Hauf amb el tema «L'humanista enfront del cavaller. Roís de Corella i Joanot Martorell» i Arcadi García Sanz amb «El domini del mar. Cosmografia i Nàutica».

Es va celebrar un homenatge a **Manuel Grau**, que se sume als que li han dedicat la Colònia Morellano-Catalana, la ciutat de Besalú (on se li ha dedicat una placeta) i Olot. El nostre alcalde, després de recordar per segona vegada (la primera va ser a l'acte de Barcelona) que som necessaris per a la construcció del nostre futur tant els que vivim dins com els que vivim fora, va entregar a la vídua una placa i diploma de fill predilecte a títol pòstum. Cal notar que (per fi!) estave en la nostra llengua, senyal que algunes coses estan començant a anar pel bon camí a l'ajuntament de la ciutat. L'acte es va allargar prou donat que va comptar amb els alcaldes de les localitats esmentades, el professor Alanyà i Roig (que va emocionar el públic amb el seu discurs) i el Lletat Major del Parlament català (Ismael Pitarch). Tampoc van faltar ni Ximo Puig ni el rector de la Universitat de Castelló. Francesc Michavila, encara que anaven prou agraïats amb el pamflet editat per Endesa.

El detall curiós va ser la presència inesperada a l'acte de l'Honorable Vice-President del Parlament de Catalunya, el Sr. Arcadi Calzada, que va ocasionar unes quantes mirades entre morellano-catalans en busca d'un lloc protocol·lariament adequat per a tal autoritat.

Es van llegir una muntanera de telegrams d'adhesió, com el del Molt Honorable President Lerma, d'alumnes (individualment com Manuel Campo Vidal o bé en grup), de la Universitat de Barcelona, de la Colònia Morellano-Catalana o d'altres entitats oficials com el Consell Comarcal de la Garrotxa. L'únic que va faltar va ser el de la nostra associació però com anem un pèl escudats de quarts i no ens agrada figurar, vam preferir limitar-nos a assistir personalment quatre membres de la junta directiva.

Altres actes del curs van ser: una visita a l'**Arxiprestal Basilica** comentada per Josep Martí Montoliu, un concert d'orgue a càrrec d'Antoni Ortí, una conferència de J. Marco sobre «**Miguel Hernández poeta de la guerra**» que va ser el complement a l'exposició «Miguel Hernández. 50 x 50» a la sala d'exposicions de Morella de la Fundació Caixa Castelló. També va donar una conferència Evangelina Rodríguez, la directora de Patrimoni de la Generalitat.

Camuflat entre tants actes, es va celebrar un fet modest, però molt més important a llarg termini: la **inauguració a les torres de Sant Miquel d'una mostra o mini-museu** a l'espera de tenir un museu decent i definitiu. La inauguració de la rehabilitació de la nau de calderes i la

presentació del llibre **La Fàbrica Giner de Morella** de Conxa Rodríguez i Carles Sangüesa entre altres autors, van aprofitar també el marc del curs d'estiu.

L'acte més agraït va ser el **calmant** ofert el dijous al Bis, justificat per la tertúlia necessària per posar en comú els diferents aspectes (organitzatius, acadèmics, etc...) del curs.

«**La Transposició Didàctica: adaptar els sabers a la situació d'ensenyament**», era el títol del segon curs d'estiu de la Jaume I, dirigit per Joaquim Dolz.

El curs va despertar l'interès d'un considerable nombre de persones que treballen en el camp de l'ensenyament i d'estudiants que s'hi volen dedicar. Entre els assistents/es, gent procedent de la comarca i també gent d'arreu de l'estat espanyol.

Per a reflexionar sobre eixa adaptació dels sabers a la situació d'ensenyament es van aplegar prestigiosos professors de diferents especialitats, que van aportar els seus coneixements i experiències: Vicent Varella sobre les arts plàstiques, Francisco Hernán sobre les matemàtiques, Anna Camps en els processos d'aprenentatge de la composició escrita, Carles Furió sobre les ciències físico-químiques, Roser Batllori en les ciències socials i Joaquim Dolz en el camp de l'argumentació.

Un interessant debat amb tots els professors participants, les conferències de Jean Paul Bronckart de la Universitat de Ginebra que, encara que només tenie una conferència, va suplir el buit de Cèsar Coll i ens en va oferir dues, centrades en la transposició didàctica i la conferència de Joaquim Arnau sobre l'ensenyament en la llengua pròpia van ser el complement adequat a les activitats acadèmiques del curs.

Com ja és habitual, tampoc varen faltar les activitats lúdiques: un concert d'orgue, una nit de cinema, el crematertúlia-ball a la discoteca, la visita a l'Arxiprestal de Morella i per «descentralitzar» l'excursió per la comarca, en aquesta ocasió, el Forcall i la Balma varen acomiadar el curs d'estiu 92.

CELA A MORELLA

El passat 28 de juliol, Morella va rebre un personatge il·lustre, l'escriptor i premi Nobel Camilo José Cela.

Des de la benvinguda a la sala d'actes de l'Ajuntament, passant pel descobriment d'una placa a casa Roque, seguint amb un interessant col·loqui i acabant amb un sopar de gala, van ser els actes als que Cela i nombrosa gent de Morella van acudir.

Després de visitar alguns monuments i llocs del poble, al dia següent, va marxar de Morella. Ens han quedat gravades unes paraules seues «que no se toque ni una pedra històrica». A veure si a ell li faran cas!

SEGONA FIRA D'ARTESANIA I ECOLOGIA DE MORELLA

El temps, certament, no va voler acompanyar aquesta segona mostra d'artesanaria. Els dies 31 de juliol i 2 i 3 d'agost, als voltants de les torres de Sant Miquel, i a pesar de la forta aigua i el vent, es van exposar tallers de cuir, joguets, paper, cistelleria, menjars, cosmètica, etc... tots ells elaborats amb recursos naturals i artesans.

Xè. FESTIVAL DE MÚSICA

Del dia 24 al 30 d'agost propassat es van fer a la Basílica Arxiprestal els concerts del Festival de Música.

L'ànima i organitzador del festival és el Sr. Ricardo Miravet, organista de Saint Germain l'Auxerrois de París.

Els concerts han voltat, este any, en torn de l'orgue, que ja comence a estar del tot restaurat. Els concerts van ser els següents:

Dilluns 24: Recital d'orgue, per Ricardo Miravet.

Dimarts 25: Duo d'orgue (R. Miravet) i flauta (Enzo Gioco).

Dimecres 26: Recital d'orgue: Antoni Ortí.

Dijous 27: Recital d'orgue: Vicent Ros.

Divendres 28: Trio. R. Miravet (orgue), Enzo Gioco (flauta) i J. Enrique Bouché (violoncel).

Dissabte 29: Recital d'orgue: Adelma Gómez.

Diumenge 30: Concert final: Conjunt instrumental i vocal del festival de Morella format per:

Direcció: Ricardo Miravet.

Enzo Gioco: flauta. Jorge Fabregat i Daniel Bertomeu: violins. J. Enrique Bouché: violoncel. Antoni Ortí: clave.

Sopranos: M^o Jesús Pastor (solista), Natín Pastor, Mercedes Ortí, Paquita Rimbeau i Arantxa Pastor.

Contralts: Conxa Dolz, Natín Garcia, M^o Luísa Pastor i Juani Pastor.

Tenors: Julià Pastor Amela i Eladio Adell.

Baixos: Francesc Garcia, Manuel Querol i Julià Pastor Aguilar (solista)

Els concerts van tenir una gran afluència de gent, que ja els espere any rere any

i que done, juntament amb la qualitat de la música, un ambient cultural molt agradable a la nostra ciutat.

CURS INTERNACIONAL DE MÚSICA

De l'1 al 10 de setembre es va fer a Morella, per primera vegada, un curs internacional de música. El curs va ser impartit pels següents professors:

Violí: AGUSTIN LEONARA, gendre del mestre Rodrigo. Professor del Conservatori de Música de Brussel·les.

Viola: RIVKA GOLANI, Concertista i Professora de la Universitat de Toronto.

Violoncel: STEFAN POPOV, Professor de la Guildhall School de Londres.

Contrabaix: JEFF BRADETICH, Professor de la Northwestern University (Estats Units).

Flauta: PIERRE-IVES ARTAUD, Concertista i Professor del Conservatori Nacional de Música de París.

Oboè: LAJOS LENCES, Professor del Conservatori de Stuttgart (Alemanya).

Clarinet: ANTHONY GIGLIOTTI, Solista de l'Orquestra de Filadèlfia (Estats Units).

Fagot: OTTO HARTMAN, Professor del Conservatori de Friburg (Alemanya).

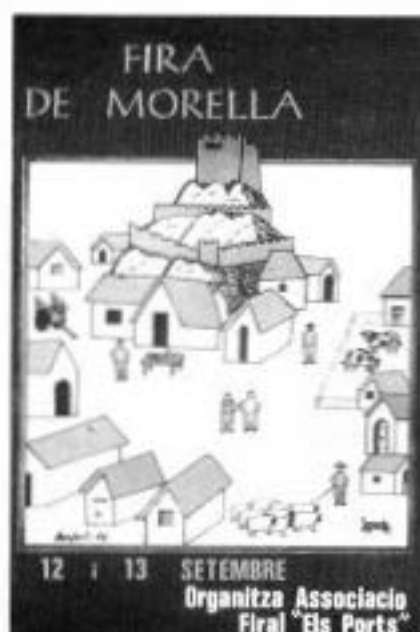
Trompa: MICHAEL THOMPSON, Concertista Internacional.

Trompa natural: XAVIER BONET, Professor de l'O.N.E.

Durant el dia es feien les classes a l'Institut, a la casa Siurana, a les aules de formació d'adults i al teatre. Per tot el poble, al llarg del dia, se sentien escales, arpegis i exercicis d'habilitat que van donar un aire especial a la ciutat durant els dies que va durar el curs.

Al llarg del curs es van fer diverses audicions dels professors i dels alumnes. Cal destacar molt especialment les audicions i concerts dels professors del curs que van ser d'una qualitat immillorable. Els concerts es van fer a l'Arxiprestal, excepte algun que es va fer a casa Ciurana.

Al concert final van parlar l'Alcalde, el comissari de música 92 de la Generalitat Emili Soler i, fora de programa, el Sr. Agustín León, que en nom dels professors i els alumnes va donar les gràcies a les autoritats, al poble de Morella pel seu acolliment i va manifestar el gust d'haver fet el curs a Morella i els concerts a l'Arxiprestal. També va manifestar el desig de tornar a fer el curs l'any que ve a la ciutat, cosa que va ser compartida per tots els assistents amb un llarg aplaudiment.

FIRA DE MORELLA

Aquesta vegada el temps sí que va acompanyar la fira de Morella. Així els dies 12 i 13 del passat setembre i al passeig de l'albereda, la gent va poder distraure's contemplant cotxes, tractors, aïnes... bous, ovelles, etc. La Fira, doncs, va estar molt concorreguda, no ja sol pels morellans sinó per molta gent de la comarca i de fora d'aquesta.

PROJECTE DE LA FÀBRICA DE GINER

El projecte de la Fàbrica de Giner, l'antiga colònia industrial de Morella, està ja en marxa, i els subprojectes d'un camping, un alberg, l'àrea esportiva, la granja-escola, un hotel, un museu i centre d'estudis són algunes de les obres de rehabilitació que en uns anys es portaran a terme.

Per altra banda, cal dir que les obres d'urbanització, així com la creació de l'Oficina Comarcal d'Agricultura, són les obres que es començaran immediatament.

J. Pastor, N. Rambla,
C. Ripollés i J. Sangüesa

Orella escrivana

En tot este estiu n'he sentit moltes, de coses; i de tots els colors! Ací en teniu una bona arreplegada d'una orella ben fina.

Controvèrsia taurina

Una de Cincorres, tota pita:

- Que desgraciats sou al Forcall que emboleu el bou dos vegades!

I la del Forcall li salte:

- Sí, però a Cincorres els lloguen, que al Forcall els matem.

Acte de conciliació entre Morella i El Forcall

Seguint l'exemple del Duc d'Alba i amb motiu dels Cursos d'Estiu de Morella, en la visita turística dels participants dels curs al Forcall es va fer un acte de conciliació i de renúncia al domini absolut i absolutista de Morella respecte de les «aldees» amb l'assistència d'il·lustres personalitats. L'acte es concloué amb la congratulació de tots els assistents.

Visca l'espontaneïtat

a la plaça de bous,
al mercat
i als actes de solemnitat.

La llengua oficial

Què els donen a la Generalitat a tots els qui allí despatxen, perquè ben poquet s'empatxen de no saber el valencià?

Remei a la marxa nocturna

Si els crits no et deixen dormir crida l'Alcalde a les tres del matí

La prepotència dels poderosos

El nepotisme ja s'ha acabat!
Ara només es col·loquen
amics de carnet provat.

Despeses

Com que som una comarca en ple despoblament ens gastem totes les perres en festes i llüiment.

Les escoles de l'«Alameda»

Per què, quan es fan les coses no se consulta la gent?
Preguntave un agüelet mirant com fan les escoles.

Hauem de fer eixir els xiquets a un forat desnivellat, ventejat, fred, despenjat i carregat de parets.

S'han soterrat molts diners en un terreny argilós, intentant de ser els primers en un projecte ambiciós.

Segur que a la població hi ha altres llocs més indicats que sense tanta inversió ja foren habilitats.

Cançons de ronda

Enguany he sentit cantar la Ronda i deien:

Si vingueren una invasió no cal patir molt ni poc.
Tancarem la població amb barreres de Sant Roc.

Jó vos voldria contar una coseta de veres.
Pà què volem les murades si ja han posat les barreres.

Mirant com fan les barreres, tot el món està pensant: no hi ha millor propaganda de les vaques del barranc.

Estos dies per la Plaça s'ha armat un gran rebombori, perquè estan fent uns forats com si buscaren petroli.

L'altre dia de l'entrada una vaca molt piteta de quatre revencillades es va plantar a la Mosqueta.

Una vaca enceguerada amb una agüela curruixa, de prompte se va arrancar i li va fotre la cuixa.

És un bon punt un remolque perquè ne toregen quatre, sempre que el bou no s'ho salte i els envie tots a batre.

Semblances comarcals

Per a romancers, Cincorres.
Per a perfectes, Morella.
Per a fanfarrons, La Mata.
Per a roïns, Todolella,
a on sempre obren les portes pegant amb una aixadella.
Pà cridaners, el Boixar.
Joventut, Castell de Cabres.
Bon oratge, Castellfort.
Xiques guapes, Salvassòria.
I molta gent d'estos termes és de la província de sòria.

Cabres brunes a Cincorres.
Vaques braves a Sorita.
Vultors brètols al Portell.
Burros bròfecs al Boixar.

Informàtica, Palanques.
Tecnologia, El Forcall.
Aeroport, el d'Hortells.
La robòtica, Olocau.
I per a poca substància els de la revista AU!

Per a planures, Sorita.
Per a grans rius, el Portell.
Per autopistes, Villores.
I encara estem esperant tot un seguit de millores.

Problema genètic

«A Morella no queden matxos.
En sóc testic. Són paraules sexuals.»

Carreteres

Preguntes caçades al vol:

1.- Xe tu, que la pista nova de la Pinella per què quede tallada tan propet de la Belluga?

2.- I vols dir que amb el temps que fa que va la carretera de Catí no l'haurien poguda acabar? Que els han castigat?

3.- Escolta: la carretera de Portell a La Cuba per què no l'han feta sencera?

RECUPEREM EL NOSTRE PATRIMONI

Ball rodat de Xiva

Autor: Julià Pastor i Aguilar

Totes les dades del treball així com les melodies del ball han estat facilitades pel Sr. Pedro Adell de Xiva.

És un ball de plaça o ball redó que es ballava a la placeta de l'Església. Es feia a les festes, principalment a les festes de la Maredeu del Roser i a Sant Antoni del 17 de gener, per la vesprada o a la nit després de sopar.

Escomençaven sempre els majorals o encarregats d'organitzar la festa i després s'hi afegien tots els que volien ballar. Concretament, a les festes del Roser, que es celebraven al voltant del 3r diumenge d'octubre i duraven del dissabte al dimarts, es feia de la manera següent. El dissabte, a la nit, i el diumenge, a la tarda, movien el ball els majorals del Roser. El diumenge, de nit, els majorals del Roser i els de St. Jacint (patró de l'Ajuntament). El dilluns, a la vesprada, els majorals de St. Jacint. El dilluns, per la nit, els majorals de St. Jacint i els de St. Roc. I el dimarts per la vesprada i per la nit els majorals de St. Roc. Cada nit entraven els majorals del dia següent.

VESTUARI

El corresponent de mudar segons l'època. En temps antic els hòmens portaven saraguells i jopeti i les dones falletes llargues de color, mocador brodat i davantal.

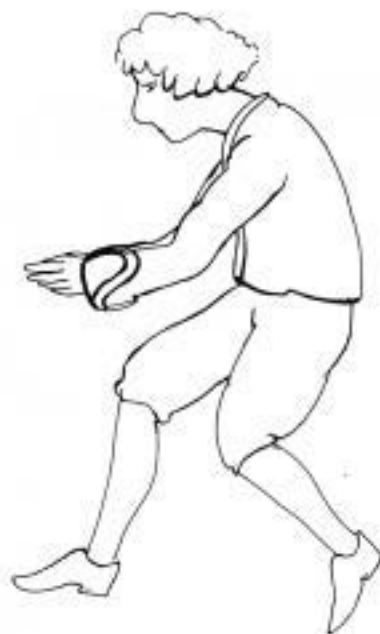
Els hòmens portaven una mateta d'alfàbega a la mà.

ESTRUCTURA

Al mig de la placeta es posava un grup d'hòmens en redona. Després es deixava un espai en forma de corona circular, per als balladors i, a la part de fora, la resta de la gent feia rogle i entre la gent de fora i el nucli del mig es feia el ball sempre al mateix lloc, sense canviar. El ball és a parelles, rodant pel carreró que deixa la gent. El xic per la part de dins i la xica per la part de fora.

Quan no hi havia llum es posava, al mig de tot, el «teero», perquè il·luminava el ball. Els majorals havien de procurar que no s'acabara el foc per no quedar-se a fosques.

El «teero» era un puntal de ferro amb una graella plana i redona a la part de dalt a on es cremaven tees per fer llum.

Les tonadetes del ball rodat són dos: la invitació i la jota.

El ball l'escomençaven els majorals fent tres voltes al rogle amb la musiqueta de la invitació, després ja entrava qui volia ballar. Es feia una altra passadeta de la invitació i ja anava la jota. Després es podien tocar algunes jotetes més i, a continuació pas-dobles, valsos, mazurques, polques o el que el gaitero tocava, que solien ser les cançonetes de moda.

MÚSICA

El ball rodat es fa amb gaitero: dolçaina i tabal.

En el treball present trobareu la solfa de les musiquetes del ball rodat. La invitació (fig.1) i la jota en la qual es poden diferenciar tres parts: entrada de la jota (fig.2), la jota (fig.3) i l'eixida de la jota (fig.4). Tota la part de la jota es toqua a ritme de 3/8 lleuger. La invitació és més lenta i s'interpreta a ritme de dansa. Entre cada invitació i entre la invitació i l'entrada de la jota es fa una pausa de música i només s'ou el tabal.

Figura 1.- Invitació

També sone només el tabal uns moments entre l'entrada de la jota i la jota. La jota i l'eixida, que es repeteix, es fan seguides.

Si es toquen més jotes es fa tot el cicle des de l'entrada de la jota.

PASSET

Durant la jota es balla amb pas de

jota més o menys airós o brau segons la traça i el gust dels balladors.

Mentre es toquen les invitacions es fa un passet lent i senzill, molt rítmic, al so del tabal. Pràcticament són passets d'avançada, en el primer temps un peu, al segon temps dos passets i al tercer un altre passet amb l'altre peu, (1r: dret, 2n: esquerre dret, 3r: esquerre). Cada

punt escomence amb el mateix peu amb que acabe l'anterior. Al mateix temps cada fórmula rítmica del tabal, que correspon a la descripció es fa basculant un poc cap a una mà o cap a l'altra. Quan es comence amb el peu dret es va ballant amb tendència a la dreta, quan es comence amb el peu esquerre, cap a l'esquerra.

Temps de jota

Figura 2.- Entrada de la Jota

Figura 3.- Jota

Figura 4.- Eixida de la Jota

Tecno-ecologia als Ports?

Aquesta vegada va estar ell la víctima. Des de feia temps ja ho era, però aquesta vegada per tots els costats. Victima del consumisme, un bon dia va decidir comprar-se un cotxe ecològic i així agafar-se fermament als seus plantejaments de vida.

Vicent, la víctima, fotògraf aficionat i enamorat de la nostra terra, venia per aquests paratges dos o, tal vegada, tres cops a l'any, però ara, amb la nova adquisició, estava convençut de ser un viatger «light» en contaminació i, d'aquesta manera, visitar-nos més sovint.

Ja li va costar, ja, de fer-se amb un automòbil quasi totalment reciclable, però definitivament havia de ser una marca nord-americana, la més avantatjada de la «tecno-ecologia», tal com anunciava un adhesiu enganxat al vidre del seu «car». Plàstics, teles i seients, ... fins i tot l'oli biodegradable, benzina sense plomb i catalitzador. Mantenir la natura neta és cosa de tots.

Vicent i família, les víctimes, un dia d'agost, plens d'il·lusions i preocupats pels nostres arbres, agafaren el cotxe per tal de mostrar-li a la Marina, la petita de casa, la sequedat d'aquesta comarca, i presentar-li els amics que ací sempre tenen. Ara estava disposat a fer unes fotografies tendres amb paisatge de fons, però no es va poder resistir de retratar els pins malalts, perquè la indignació li sortia pels ulls, i res millor que plasmar una imatge en un segon i vint-i-cinc centèsimes, memoritzant-la eternament sobre paper.

En dissenyar l'itinerari a seguir es va endinsar des de La Plana cap al nord. La ruta pretenia recórrer gran part dels nostres pobles, aturant-se allà on hi ha autèntics amics. L'arribada fou una sor-

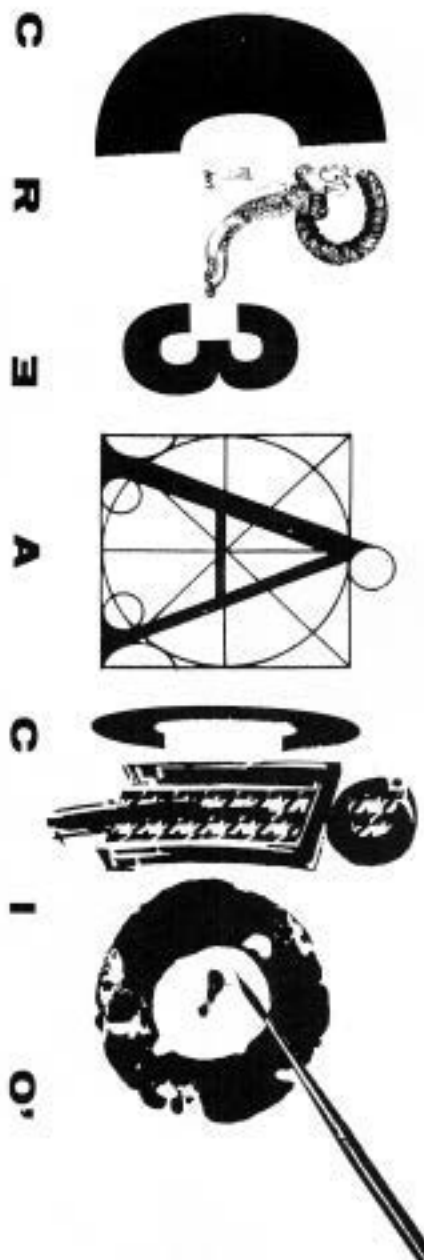
presa, tant per la visita inesperada com pel vehicle. Aleshores Vicent, víctima innocent del que li esperava i ecologista practicant, ja duia el porta-equiptges ple de brossa que, per tal de no llançar-la a qualsevol lloc, anava replegant durant el trajecte, doncs ací d'abocadors també en som deficitaris. Al seu poble, pel contrari, i, fora de tota lògica, ara que l'Ajuntament és dels «pepés» la Generalitat ha instal·lat contenidors per al vidre. «Tal vegada sigue per fer-se publicitat, però benvingudes siguen totes les iniciatives» -comentava, tot sorprès.

La xerrada mediambiental es va allargar fins la matinada tractant diferents qüestions, però quen tots estàvem impressionats per la tecno-ecologia automobilística va sortir el veritable problema: LA BENZINA!!!

Morella serà el punt d'omplir el dipòsit. Segur! Que als altres sortidors comarcals no hi hague gasolina sense plomb és quasi normal, però a una carretera de la xarxa «nacional», bastant transitada i, a més, ciutat important, és imprescindible.

Doncs NO! Vicent s'enganyava.

La realitat era crua, gairebé sufocant i, canviant d'itinerari, va decidir marxar cap al sud. Es tractava d'una emergència però, com el cotxe d'això tampoc n'entenia, deixà de funcionar a tan sols deu quilòmetres del lloc de socors. Llarg es va fer el passeig fins la gasolinera i el caminar etern perquè els turistes de les societats urbanes, de solidaritat també fluïxegen una mica i no s'aturaren pas a donar-li una maneta. Enrere es quedava la família, el cotxe (carregat de vidre «no retornable») i la càmera de fotografiar. Llàstima! Perquè d'ocasions per a bones fotos n'hi havia.

Tot va quedar en un petit èxode buscant el precià líquid, però espero que Vicent i família i d'altres que ens visiten en les mateixes condicions no deixen de fer-ho per aquesta causa, víctimes de l'oblit de les multinacionals del carburant.

Ja m'havia fet jo il·lusions amb aquest tipus de cotxe, però, malgrat les bones

CAJA RURAL

S.C.O.O.P. DE CREDITO LTDA.

Estimadíssims lectors i lectores de l'AU!, com heu passat les vacances? Tranquil·les? Eixa és la millor manera. Vos ho prometo, aquesta vegada no vaig a enrotllar-me i us passo de seguida tota la correspondència que m'ha arribat. Un petó:

La vostra AU!

Revistes

- Des de **Traiguera** rebem el seu diari d'informació local, que edita el Centre Cultural Traiguera cada mes, amb un menú variadet. Com podeu imaginar, cada vegada que us faig un resum, se m'amuntone la feina i en aquesta ocasió en tinc quatre exemplars, fins al 181.

- De les Cases ens arriben el número 10 del **diariet** que edita l'Agrupació de Joves «Cases del Mar» amb informacions de les activitats de l'associació de veïns «Sant Pere», de l'agrupació de joves i l'aportat de l'entrevista dedicat al senyor Miquel Aubalat «El tio Quelo de la Lupe» que ens conte records de la seva vida de mariner.

- L'Associació Cultural **El Tossal Gros** de les Coves ens envia el núm. 23.

- L'Acció Ecologista Agró ens ha tramès els núm. 72 i 73 del seu **Butlletí La Casa Verda**. En el primer hi ha una proposta de programa que les organitzacions no governamentals van portar a la Cimera de Rio i en el segon butlletí -entre d'altres informacions- cal esmentar la breu anàlisi dels resultats de la cimera i les observacions sobre el tema de l'aigua i el document sobre el Pla Hidrològic Nacional.

- El **Puc-Pots** núm. 5, la revista de les Escoles-taller i cases d'oficis, ens informa pel que fa l'escola taller de Morella del curs de guies de turisme que es va dur a terme durant els mesos de març, abril i maig i dues entrevistes amb persones de la comarca que es dediquen al treball de la talla artesanal.

- La colònia **Forcallano-Catalana** ens ha enviat el núm. 233 de la seva publicació **Bisgargis** amb informació sobre el Forcall.

- Des de la Llagostera ens envien el núm. 6 de **Crònica**, publicació de l'Arxiu Municipal, en aquesta ocasió dedicat a les indústries sureres de la Llagostera.

- L'**arxiu municipal de Viladecans** ens envia les darreres publicacions que han elaborat: un catàleg de l'exposició fotogràfica, reproducció d'un document sobre l'edifici de l'ajuntament i un targetó divulgatiu dels serveis de l'arxiu municipal.

- L'**Institut d'Estudis Vallencs** ens

manté al corrent de les seues publicacions i ens fa arribar el núm. 21 dels quaderns de Vilaniu -miscel·lània de l'Alt Camp- amb aportacions d'història, natura, bibliografia de la comarca i un balanç de les activitats de l'institut durant l'últim any.

- Al número 169 de la revista **Lluita** dediquen el dossier a fer una anàlisi de la situació al país aquest any 92.

- Els últims **Saó** que ens han arribat. Al 152, el quadern va dedicat a Vicent Ventura. Al 153, es fa una anàlisi sobre el present i el futur dels sindicats i sobre la situació sindical del país valencià. Al 154, es dedique el tema central als jocs olímpics de Barcelona-92 i hi ha dos monogràfics: l'un dedicat a fer balanç dels 10 anys d'autonomia i l'altre (re-edició) en record de Joan Fuster.

- El **Passadís -Quadern de Lletres-** núm. 6, que edita l'associació cultural Alambor de Benicarló, dedique el dossier a la nova literatura gallega.

Cartes

No me'n puc estar de mostrar-vos dues cartes que m'heu fet arribar i que em sento el deure de fer estensives a tota la meua clientela:

Barcelona, 16 de juny de 1992

*Grup d'estudis dels Ports
Morella*

Em va arribar a les mans una de les vostres publicacions, on es recull una extensa bibliografia de la comarca dels Ports, un treball que tots els que ens interessa aquesta comarca us hem d'agrair.

Ara bé, com excursionista hi vaig trobar a faltar un llistat dels articles i llibres -no gaires- que parlen d'aquestes contrades, des d'una perspectiva excursionista. Em consta que a la revista del Centre Excursionista de Catalunya, ja fa més de cinquanta anys hi han escrits articles que parlen de Morella i comarca.

No hi he fet un biòdat de les publicacions de Catalunya i València que parlen de la Comarca dels Ports, peròestic segur que en trobaríem.

A la nostra revista «Muntanya» aquest últim any hem publicat dos treballs que parlen de la comarca dels Ports, un és de la serra del Turmell, amb la descripció del santuari de Vallivana, serra del Turmell, Vallibona i Morella. I un altre en la darrera revista que parla de la rogativa de Vallibona.

Us les fem arribar pel vostre arxiu, i també quedo a la vostra disposició per fer un recull almenys de les publicacions

excursionistes de les entitats de Catalunya dels articles que parlin dels Ports.

Francesc Beato

(Els números de la revista a que fa referència són el 764 i el 781)

Ontinyent, 8 setembre de 1992

Felicitat-vos per l'edició del núm. 21 de la revista AU!, i del tractament que sobre el Servei Militar i l'objecció de consciència realitzeu, us la enviem proposta de resolució aprovada en el darrer congrés d'UPV, referent al recolzament de l'Objecció de Consciència.

Endavant en la vostra tasca d'acostar-nos a la vostra comarca des de les pàgines d'AU!

Rafel Francés i Esteve
Coordinador local d'UPV

Intercanvis

L'Institut d'Estudis Andorrans, centre de Barcelona enceta intercanvi amb la nostra institució i ens envia la seua publicació *Annals* de caràcter pluridisciplinar sobre Andorra.

Tramesa

La Diputació de Castelló ens ha fet arribar els llibres *Manantiales de la provincia de Castellón*, *Mineralogia de arcillas terciarias cerámicas de Castellón* i *Homenaje a Mosén Milián 2* que podeu veure comentats a la secció de publicacions.

Nova publicació d'Ernest Querol sobre la riquesa del nostre parlar

L'Institut d'Estudis Catalans acaba de publicar un estudi del filòleg i sociolingüista morellà Ernest Querol Puig referent al parlar de la nostra comarca. El treball en qüestió porte el títol *Anàlisi de camps lèxics de la co-*

marca dels Ports i ha estat recolzat per una beca-estudi convocada per Amics de Morella i la Comarca, patrocinada per la Diputació de Castelló.

L'objectiu del treball de recerca de Querol és analitzar la gran riquesa i varietat del vocabulari sobre el bestiar utilitzat pels pastors i masovers de les nostres contrades.

Mitjançant una primera enquesta oral que ha involucrat molts pastors i masovers de la comarca, Querol ha identificat 230 paraules relacionades amb la ramaderia de l'oví (paraules com *mardà*, *primenca*, *penco*, *rulla*, etc.), algunes de les quals ni tan sols figuren al Diccionari Català-Valencià-Balear d'Alcover-Moll.

Una vegada seleccionades aquestes paraules que mostren el grau d'especialització del llenguatge dels pastors, Querol organitza tot un seguit de qüestionaris orals realitzats minuciosament per a ordenar i classificar les paraules en diferents camps lèxics. L'autor vol així aprofundir en la significació i en les relacions semàntiques que distingeixen paraules que expressen idees veïnes. Per exemple, per a explicar la diferència entre termes com *cordera*, *borrega*, *primala*, *tercenca*, *sarranco*, cal fer referència fonamentalment a oposicions graduals en funció de l'edat de les ovelles (menys de 10 mesos, menys de 12 mesos, menys de 2 anys, menys de 3 anys i menys de 3 o 4 anys).

El catedràtic de la Universitat de Ba-

IRRIAGRO

SISTEMES DE REG

VENDA AL PÚBLIC DE:

- "Tuberías" de PVC i accessoris
- Mangueres de polietilè i accessoris
- Materials per a reg per aspersió
- Material per a reg per degoteig
- Programadors agrícoles
- Motobombes diesel i gasolina
- Bombes (submergibles, horitzontals, pressió, etc.)
- Dipòsits, "cubes" i "silos" de fibra de vidre

PRESSUPOSTOS I PROJECTES DE:

- Basses (formigó, PVC, etc.)
- Conduccions d'aigua
- Regs per aspersió
- Regs per degoteig
- Comunitats de regants

Crta. Morella, km. 3.300 • 12006 Castelló.
Tifs. 21 49 49 - 24 41 64

silea (Suïssa) i Premi d'Honor de les Lletres Catalanes Germà Colom, destaca en el pròleg la metodologia utilitzada en l'enquesta i en l'anàlisi del corpus lèxic. «Voldria subratllar amb quina traça Querol ha destriat, ordenat, jerar-quitzat tot aquest cabal lèxic. Hi ha fet prova d'un rigor i d'una capacitat d'esquematzar envejables. No dubto tanmateix que algun enyoradís dialectòleg es planyerà de no saber quin dels subjectes va proporcionar tal mot ni quin dels altres l'ignorava. Les preguntes han estat contrastades almenys amb cinc informadors diferents, de manera que les solucions aportades són de fiar. El fet que manquen d'altres precisions és el preu que ha calgut pagar a canvi d'una claredat lògica».

Aconsellem la lectura d'aquest llibre a tots aquells interessats pels tresors acumulats dins del llenguatge col·loquial de la gent del camp de la comarca. Llegint el llibre de Querol hi aprendreu de manera viva la gran varietat i creativitat d'un vocabulari encara viu però que corre el risc de desaparèixer aviat amb la decadència progressiva de l'ofici de pastor.

Saludem igualment l'aportació de la recerca de Querol als estudis dels camps lèxics. Es tracta sense dubtes d'un model de rigor metodològic a seguir i d'una fita a tenir en compte per a renovar els estudis dialectològics del català.

Joaquim DOLZ

Altres publicacions d'E. Querol relacionades amb el parlar dels Ports

QUEROL, E. (1985), El català meridional, in CIRIT (Ed.) **Coneguem els nostres parlars**, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 185-220.

Petit estudi sobre els característiques generals de la nostra varietat dialectal. Molt profitós per als ensenyants i per als qui vulguen comprendre millor la diversitat dels nostres parlars.

QUEROL, E. (1985), El procés de substitució lingüística: la Comarca dels Ports com exemple, **Miscel·lània**, 89, Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana, 86-196.

Amb la seua lectura comprendreu les motivacions de la gent de la nostra comarca que canvia de llengua i parla castellà als seus fills. Es tracta d'una recerca en sociolingüística d'una gran originalitat i que servirà de base per a la tesi doctoral de Querol.

QUEROL, E. (1985), Els noms de les denes i dels masos del terme de Morella, **Miscel·lània dedicada a la memòria de Mossén Manuel Milian Boix**, AMIC, València, 323-347.

LA FÀBRICA GINER DE MORELLA

A principis del mes de juliol i en el marc dels cursos d'estiu de la Universitat Jaume I es va fer la presentació del llibre **LA FÀBRICA GINER DE MORELLA. De la indústria tèxtil a l'espai de futur.**

El llibre està editat per la Conselleria de Treball i Afers Socials de la Generalitat Valenciana.

Es tracta d'un llibre fet amb una sèrie de treballs d'autors diferents que té com a fil conductor la història de la fàbrica i l'esforç de reutilització de l'espai per a activitats diverses.

El llibre comença amb una introducció històrica de Laura Berenguer Aleixandre. A continuació ve el treball que pràcticament ocupa el gruix del llibre, que tracta de la història de la fàbrica Giner, escrit per Conxa Rodríguez Vives i amb moltes i boniques il·lustracions.

Hi ha una tercera part, constituïda per un estudi arquitectònic de la fàbrica fet per Rafael Culla Bayarri.

L'última part del llibre és un recull de l'actuació de l'escola taller de Morella i presentació del projecte de recuperació de la fàbrica Giner. Esta part està firmada per Carlos Sangüesa, Rafael Culla, Miguel del Rey, Ignacio Magro.

Pel que fa a la llengua, el llibre també resulta heterogeni. Els dos treballs històrics estan en valencià, mentre que l'estudi arquitectònic i l'última part estan en castellà.

Publicacions de la Diputació de Castelló

TEÓFILO F. SANFELIU MONTOLIO

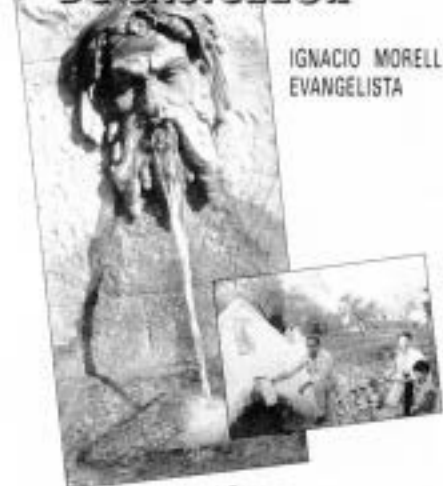

MINERALOGÍA DE ARCILLAS
TERCIARIAS CERÁMICAS DE
CASTELLÓN

Col·lecció Universitària Diputació de Castelló

MANANTIALES DE
LA PROVINCIA
DE CASTELLÓN

IGNACIO MORELL
EVANGELISTA

Col·lecció Universitària Diputació de Castelló

Hem rebut de la Diputació les següents publicacions:

- **Manantiales de la provincia de Castellón** d'Ignasi Morell Evangelista, editat per la Diputació a la Col·lecció Universitària (1992).

En un recorregut per les comarques de la província de castelló, s'arreglen informacions generals sobre alguns dels manantials més representatius de cada poble, amb mapes que reflecteixen l'esquema hidrològic de cada comarca i la situació geogràfica dels manantials.

Es suggereixen 9 rutes possibles per visitar manantials i en l'apèndix apareixen les normes per a aigües potables de consum públic.

- **«Mineralogía de arcillas terciarias cerámicas de Castellón»** de Teófilo F. Sanfeliu i Montolio. Editat per la Diputació a la Col·lecció Universitària (1991).

El treball centrat en l'estudi de les argiles terciàries a la província de Castelló, explica els sistemes d'explotació i les formes d'anàlisi i assaig. Conté, a més, uns capítols que situen la zona analitzada des del punt de vista físic i socio-econòmic.

- **"Homenaje a Mosén Milian 2"**, Editat per la Diputació l'any 1989.

En aquest segon volum es fa un recull de treballs (25-55) de temes diversos referents a aspectes històrics i folklòrics sobre Morella i sobre alguns pobles de la comarca dels Ports.

GALAXIES

I. Hòmens tranquils

Títol: *L'home tranquil*.
Guió: Frank F. Nugent.
Fotografia: Winton C. Hoch.
Música: Victor Young.
Producció: M.C. Couper i J. Ford (Republic Pictures).
Direcció: John FORD.
Intèrprets: John Wayne, Maureen O'Hara, Barry Fitzgerald, Ward Bond, Victor McLaglen...

Amb l'estrena d'*Innisfree*, l'any passat, J.L. Guerin aconseguí que tots desitjàrem tornar a veure *l'home tranquil*. El propassat dissabte 13 de juny, Antena 3-TV feu possible que el nostre desig s'acomplira. Ens agrada més o menys, la televisió és (gairebé) tot el cinema dels nostres dies. Les xifres no permeten cap mena de dubte. El darrer any, el número de pel·lícules emeses per les diverses televisions de l'Estat es multiplicà per 7. En concret, de les 1205 emeses l'any 1990 es passà, l'any 1991, a 7000. L'oferta, per tant, és ampla i variada. Qui pot garantir, però, o, millor, qui garanteix d'altres qüestions com ara el format original, un horari no excessivament intempestiu, un doblatge (les versions originals són pura entelèquia) correcte o, uns -inevitables- talls publicitaris no massa assassins?

L'home tranquil va tenir, penso, prou sort, si més no, pel que fa a les tres primeres qüestions, inclús es va emetre en una hora (les 10 de la nit) de les que hom anomena «prime time». Els talls publicitaris tanmateix són tota una altra història...

Una pel·lícula de dues hores de duració (129 minuts exactament) es va interrompre quatre vegades, és a dir 20 minuts durant els quals, si no em vaig descomptar, tots ens vam haver d'empassar QUARANTA-UN ANUNCIS!, i tres avanços de programació de la casa. Sé que hi ha qui ho fa, encara, amb més desvergonyiment. Amb tantes excepcions com vulguem, *L'home tranquil* (el cinema, volia dir) avui és això: una pantalla menuda i desenes d'anuncis. Trobarieu exemples a cabassos. La televisió ens cobra sempre peatge, de manera que ens queden ben poques alternatives: 1) empassar-nos estoicament el manà

publicitari, 2) fer una estoneta de zapping per comprovar com va la nit pels altres canals i 3) tancar els ulls (però atenció: sense que se n'assabenten els anunciants i les agències o no dubtaran de col·locar-nos, ja pensaran com, enmig d'un pla de Ford, de Hitchcock, de Vicente Aranda o de qui siga, els seus productes), tancar els ulls, deia, fins que torne a donar la sintonia de la pel·lícula i, mentrestant, anar repassant-nos-la. Si es tracta d'una bona pel·lícula com *l'home tranquil* pot resultar un joc divertit.

Com tot bon guió clàssic americà, la història de Sean Thornton (*l'home tranquil* que torna a Irlanda, la terra dels seus avantpassats, dels d'Amèrica en busca dels seu «paradis perdut») apareix sembrada de pistes que només arribem a entendre completament des del final, però que convé retenir. O és que no desperta sospites la insistència de tothom en esmentar el sac de dormir de Sean? I, més tard, per què l'únic moble que veiem portar a la casa de Sean és un llit? «Un home hauria de córrer molt per atrapar allí la seua dona», diu irònicament un dels personatges. Sense que ho notem ens acaba de plantejar el conflicte.

Per quina oculta raó Sean es nega a pegar-se amb ningú? També ahí, intuïm, sembla haver-hi gat amagat. Com en el detallisme extrem amb què Mary Kate Danaher (de qui Sean s'ha enamorat només arribar) ens enumera la seua dot: mobles, porcellana, llençols, 50 lliures en or del pare, els anells i fermalls de la mare, el vel de núvia i ornaments de l'àvia i 30 lliures en bitllets i monedes

que ha aconseguit estalviar els darrers 15 anys. Sense TOT això, repeteix, no hi haurà boda. I, efectivament, no hi ha boda, tot i que hi haja boda. Clar?

Amb pauses o sense pauses, en pantalla gran o menuda, hi ha un excel·lent guió i una de les grans pel·lícules de Sean Aloysius O'Fearna, més conegut com John Ford.

II. 21 de juny de 1992

El descrèdit de la realitat dins Indagacions i propostes, Joan Fuster.

Ed. 62 i La Caixa. Barcelona, 1981. (1a Ed. 1955).

El 21 de juny em sorprengué, per un caprici de l'atzar, amb *El descrèdit de la realitat* entre les mans. Vaig recordar (com tots els qui, alguna vegada, han llegit *Diccionari per a ociosos*) aquell cèlebre auto-epitafi: «Ací jau / j f / va morir / com va viure / sense ganes». I l'aforisme que més m'agrada del *Diccionari*: «Còmplice és aquell qui us ajuda a ser com sou». Tot seguit vaig pensar, crec, que als innumerables lectors de Joan Fuster la notícia de la seua mort ens havia trobat molt desprevinguts, sense ganes d'escoltar-la a la ràdio o a la TV. Sense ganes de llegir-la al diari, el dia després. Sense ganes de donar-li crèdit. Sense ganes també.

El descrèdit de la realitat (editat per primera vegada l'any 1955) fou el primer assaig publicat per Joan Fuster i té la forma de notes, d'apunts al voltant d'un tema: la pintura europea des de l'Edat Mitjana fins les primeres dècades del segle XX. He parlat de notes i hom podria pensar que es tracta d'un assaig fragmentari i, de fet, ho és, tanmateix la linealitat i la concreció temàtica forneixen aquest fragmentarisme extern d'una forta unitat.

Algun expert en pintura hi trobarà discutibles, suposo, moltes afirmacions. Jo (confessament profana en la matèria) dubto, per exemple, d'alguns dels seus raonaments a propòsit de la pintura abstracta. Fuster, però, compleix com sempre aquella obligació que ell mateix atorgava a tot escriptor: fer-se llegir. Sí, Fuster es fa llegir i provoca la nostra reflexió alhora que ens admira (sense buscar-ho, n'estic segura) tant per la

seua enorme i sorprenent erudició com per la desmesura de la seua curiositat intel·lectual.

El *describit de la realitat* és part del Fuster més desconegut, més que el dels escrits socio-polítics o el dels estudis literaris.

Fins i tot ell ho lamentava. «Personalment, si hagués d'escollir, sempre preferiria Diccionari per a ociosos o *Indagacions i propostes a Nosaltres els valencians*, per exemple. A mi, m'interessa més l'assaig curt, el treball sobre el pensament concís, la frase curta i, si pot ser, aguda i suggerent. Per altra banda, i no l'enganyo, jo seria incapaç de rellegir *Nosaltres els valencians*. Tanmateix encara m'agrada el Diccionari... perquè encara em reconec en ell», confessava a Toni Mollà en una entrevista gravada poques setmanes abans del 21 de juny. (Aquestes entrevistes, dit siga entre parèntesi, seran publicades pròximament per l'Editorial Tàndem).

«I morir -havia dit, i com evitar la temptació de tornar a citar-lo?- deu ser deixar d'escriure».

Per nosaltres, els seus lectors, és ... continuar llegint-lo.

Solitud

Solitud. Víctor Català.
Ed. 62/La Caixa.

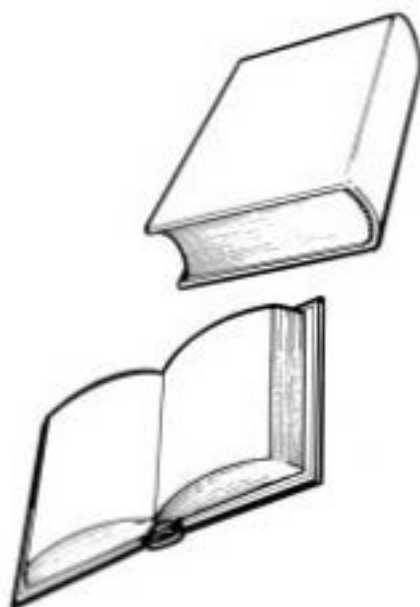
Títol: **Solitud**.

Director: Romà Guardiet.

Intèrprets: Omero Antonutti (El pastor), Núria Cano (Mila), Pep Tossar (Matias), Albert Vidal (Ànima)...

Al número 22 d'aquesta revista, Carles Ripollés parlava de la moda de la novel·la «rural» (com ell, ho poso entre cometes) tot referint-se a *Cànfora* de Maria Barbal i a *La Galeria de les estàtues* de Jesús Moncada. Amb el seu permís voldria insistir en el tema per parlar d'una altra novel·la i sobretot d'una pel·lícula rural que tant ell com jo tardarem, segurament, algun temps a veure. En efecte, esmolant la meua gosadia vull parlar d'una pel·lícula que no he vist i que tanmateix em desperta vertadera curiositat després de llegir el que sobre ella ha escrit Miquel Porter Moix a la seua secció de «Serra d'Or» (núm. 391-392. Juliol/Agost 92).

Hora és ja (després d'aquestes poques línies d'intencionat misteri) de revelar que es tracta de l'adaptació que Romà Guardiet rodà fa uns mesos de *Solitud*, l'excel·lent novel·la de Caterina Albert, publicada (convé recordar-ho) sota el pseudònim «Víctor Català» i en forma

de fulletó en el suplement de «Joventut» els anys 1904 i 1905.

La sort cinematogràfica de la nostra narrativa ha estat escassa. En sorgir el tema no puc deixar de lamentar una i mil vegades la mala fortuna de novel·les com ara *Laura a la ciutat dels sants* de Miquel Llor, que la càmera maldestra de Gonzalo Herralde convertí en una pel·lícula confusa, escarransida i, sobretot, falsa. O de *Bearn* de Llorenç Villalonga que (fa poc li ho escoltava confessar a Llorenç Salvador, la guionista) l'equip de Jaume Chàvarri no va saber per on agafar. *La plaça del Diamant* de Betriu continua semblant-me l'excepció que confirma la regla.

Així les coses crida l'atenció, per força, la rotunditat d'algunes afirmacions de Miquel Porter a l'article abans esmentat. Hi escriu, per exemple: «...ens trobem davant d'una de les obres més sòlides que s'han fet a Catalunya els darrers anys». I també: «Una altra riquesa ofereix aquest film: la d'una llengua plena i bella, un català virrificat com l'aire de les muntanyes».

La llengua em sembla un dels majors reptes que ha hagut d'acarar Romà Guardiet, tant en l'elaboració del guió com en la direcció d'actors. Acostar a l'espectador actual la gran riquesa en registres lingüístics de la novel·la de Caterina Albert/ Víctor Català no haurà resultat una tasca senzilla. Una adaptació cinematogràfica és sempre una prova de foc per a qualsevol director, però no només per al director, crec que ho és també (més gran com més s'estima l'obra adaptada) per a l'espectador/lector.

De les interferències i relacions entre cinema i literatura, se n'ha parlat molt i s'han escrit pàgines i pàgines tanmateix no conec cap estudi objectiu i ampli sobre l'empremta que el cinema va deixant, en les darreres dècades, en els

nostres personatges narratius, que analitze de quina manera els gestos, la mirada, la veu d'una actriu o d'un actor poden enriquir o contaminar els nostres personatges literaris. Suposo que molts de nosaltres a hores d'ara som incapaços d'imaginar una Colometa, la inoblidable protagonista de *La plaça del Diamant*, diferent a Silvia Munt. Us heu preguntat com era la Colometa d'abans de la pel·lícula de Betriu? Com l'havíeu imaginada? Els agrairé a Betriu i a Silvia Munt que ens hagen «mostrat» el que Mercè Rodoreda «insinuava»? I si és així, els hauríem de retraure als senyors Herralde i Chàvarri i a Àngela Molina (en els dos casos. Curiosos coincidències) que hagen contaminat, amb el seu desentert, personatges com ara Xima de *Bearn* o Laura de la novel·la de Miquel Llor? Que ens obliguen a l'esforç afegit d'oblidar-nos-en cada vegada que volem rellegir o parlar de les novel·les que un dia ells van gosar adaptar?

Els bons lectors són els més exigents espectadors de les adaptacions i això perquè coneixen prèviament els llocs, la trama, els personatges i no els agraden, crec, les sorpreses. En el cas de *Solitud*, saben de les ràbies i decepcions de la Mila (una altra dona inoblidable de la nostra literatura), de l'apatia d'En Matias i de la saviesa i dots de rondallaire del pastor. S'han imaginat l'ermita i les muntanyes. No pretenen descobrir sinó reconèixer. Per això són els actors (Omero Antonutti, Núria Cano, Pep Tossar, Albert Vidal) els qui s'han d'adaptar als nostres personatges i no a l'inrevés com ocorre en tantes ocasions. Em pregunto si ho hauran aconseguit...

Per acabar, voldria tornar a l'article de Miquel Porter i subscriure la seua preocupació final: «ens preocupa però -i molt- que una cinta com aquesta encara no s'hagi estrenat, mesos després d'acabada. Ens preocupa el fet que pugui estrenar-se sense un aparell publicitari suficient, que pugui ésser presentada quasi d'amagatotis i per uns dies quan hauria d'ésser especialment ajudada a fi que resultés un èxit esclatant».

Sembla un avís per a navegants. De moment, si m'ho permeteu, us recomano d'anar llegint o rellegint la novel·la de Víctor Català i de mirar cada dia les cartelleres per si de cas anuncien (a Castelló o València, per exemple) l'estrena de la pel·lícula de Romà Guardiet. Fins aleshores molta paciència i... *Instinto básico*, *Arma letal III*, o *Los últimos días del Edén*. Ells sí que en saben, d'aparells publicitaris!

Pilar Alfonso
(Setembre 92)

EL CAU!

El passat dia 6 de juny es va celebrar a la Llotja del Blat de Vic (osona) l'assemblea constituent de la COORDINADORA DE CENTRES D'ESTUDIS DE PARLA CATALANA. Eixa coordinadora reuneix els centres d'estudis locals de la nostra àrea lingüística. Del País Valencià, de moment, només el Centre d'Història Local de la Diputació de Castelló, l'Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, i el Grup d'Estudis dels Ports.

L'assemblea va començar a les 10,30 amb el discurs de benvinguda de l'alcalde vigatà, un cop rebuts i obsequiats els assistents per parts del centre organitzador. La posterior discussió dels estatuts va durar tot el dia, interromput només per un pisolabis ofert per l'Ajuntament i, més tard, a l'hora de dinar. Entre els punts més debatuts va estar el propi nom de la coordinadora. Els representants del Centre d'Estudis Selvatans i del Grup d'Estudis dels Ports van preferir el terme LLENGUA en comptes de PARLA, per considerar que podia ser interpretat pejorativament. Va aprofitar-se l'ocasió per llegir una carta de l'institut de cultura «Juan Gil-Albert» d'Alacant, on expressaven els seus dubtes en participar en una coordinadora definida per l'ús de la llengua ja que ells usen «el castellano i el valenciano». Esperem repescar-los... Però la votació va ser aclaparadora a favor del terme PARLA. La democràcia, eixe terme tan malgastat darrerament, va ser el guió, com no, de la reunió.

La discussió sobre el funcionament va ocupar també bona part del dia. I no cal dir-ho, l'assumpte dels diners: els centres més grans (dependents d'institucions públiques...) i els més menuts volien un sistema de quotes diferents, conscients de les seues diferències, mentre que alguns centres mitjans volien una quota única. Els penosos pressupostos dels més menuts (entre els que van poder ser presents: Institut d'Estudis Seniens, Grup d'Estudis dels Ports, etc...) van acabar convencent la majoria.

Es va acordar situar la seu a Lleida, a l'Institut d'Estudis Ilerdenes, amb una persona contractada a temps parcial, i obrir també a Barcelona, aprofitant les facilitats ofertes per la Universitat Pompeu Fabra. Properament es farà la primera assemblea general, un cop legalitzada la coordinadora, possiblement a Igualada (Anoia) o a Valls (l'Alt Camp).

Alguns dels objectius de la coordinadora són: editar un butlletí intern amb convocatòries, ajudes, etc... així com un catàleg per solucionar el problema de localització d'obres locals, coordinar els centres d'estudis locals amb les universitats i fer que siguen tinguts en compte per les institucions en assumptes de la seua incumbència: projectes urbanístics, ortodòxia de les tradicions, retolació de carrers, etc... etc...

Un altre dels objectius és fer recerques comparades, en aquells casos amb línies d'investigació comunes.

Servei Oficial
Land-Rover Santana i Suzuki
Vehicles tot terreny

JULIO ORTÍ

Barri de l'Hostal Nou - Tel. 16 00 37

Aprofiteu les ofertes Ford!!!

JULIO ORTÍ

Barri de l'Hostal Nou - Tel. 16 00 37

Servei Oficial FORD
Vehicles nous i usats

Cultura

Les Normes de Castelló (1932-1992)

Aquest any en fa seixanta de la signatura de les Normes de Castelló, acord ortogràfic transcendent en la història de la normativització del valencià. Com és ben sabut, les van subscriure personalitats i entitats del màxim prestigi en la cultura de l'època, i estan relacionades amb la nostra ciutat -que fins i tot els dona nom- pel paper decisiu que hi tingueren la Societat Castellonenca de Cultura i diversos erudits, escriptors i polítics d'ací, o vinculats a aquestes comarques, com ara Salvador Guinot, Lluís Revest i Corzo, Àngel Sánchez Gozalbo, Honor Garcia, Gaietà Huguet i Segarra, Maximà Alloza, Enric Soler i Godes, Ignasi Villalonga o Carles Salvador i Gimeno, entre d'altres.

Les regles rubricades simbòlicament a Castelló de la Plana al desembre del 1932, responien alhora a una necessitat i a un canvi de conjuntura històrica, tancaven una època d'anarquia ortogràfica i posaven les bases perquè es pogués emprendre un procés de normalització lingüística, previsible en les circumstàncies inicials de la Segona República i després violentament ajornat.

A partir de les normes de Castelló -fonamentades en el sistema gramatical

fundiment i de millora tècnica, que els signants ja preveïen i que deixaven en mans de les autoritats filològiques i de la «novella generació d'estudiosos».

És una tasca en la qual van participar, entre altres, homes com Carles Salvador i Manuel Sanchis Guarnier. En els sis decennis transcorreguts, els gramàtics han fet en aquelles bases acordades algunes modificacions oportunes, tot confirmant la validesa general dels criteris adoptats en 1932. Les Normes de Castelló han guiat l'ús escrit del valencià en tota aquesta època.

La labor dels gramàtics, més els esforços per a la recuperació de l'idioma durant el franquisme, han facilitat, havent-se instaurat el règim autònom amb la creació de la Generalitat Valenciana, que aquesta institució haja pogut dur endavant una política de normalització lingüística, basada en l'Estatut d'Autonomia, la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià i altres normes. Aquesta política, amb un ressò especial en l'àmbit docent, s'ha fet en qualsevol cas reconeixent com a pròpies les Normes de Castelló, i en coincidència per tant amb la posició mantinguda per les autoritats filològiques de totes les universitats valencianes.

 LA GENERALITAT	 PROP DE VOSTÉ			
9 0 0	5 3	9 3	9 3	OFICINA D' INFORMACIÓ INICIATIVES I RECLAMACIONS
Telefon d'Informació Administrativa				US INFORMA TELEFÒNICAMENT Sobre tota l'Administració de la Comunitat Valenciana, la seua estructura, funcions i procediments
				US INFORMA PERSONALMENT I PER CORREU Les seues preguntes, suggeriments i reclamacions seran degudament rebudes, contestades, classificades i trameses a l'òrgan competent
				US REGISTRA QUALSEVOL DOCUMENT Adreçat a l'Administració Autònoma
GENERALITAT VALENCIANA PRESIDÈNCIA				
CASTELLÓ: Carrer Major, 78 Tf. 358222 Fax 358066				

TRADICIONS POPULARS

Aiguaderes i bugaderes

per DOMI PASTOR

No fa molts dies que una amiga meua catalana, molt entusiasmada de Morella per ser el poble de son pare, em deie que estave molt satisfeta de vore Morella tant a punt en pavimentació com en fatxadades, donant eixa sensació de benestar i neteja.

Ella em deie:

- Que ara estiguen nets els carrers, les fatxadades i els interiors de les cases no té res d'estrany, perquè tot el món ho vol, però Morella ha sigut sempre molt neta. Quan anàvem per canterets d'aigua a la font tots els matins, se sentie aquella auloreta de terra banyada... Perquè de bon matí s'agranaven i regaven tots els carrers. Teníem l'aigua comptadeta dins de casa, però no faltaven mai els dos pòvals, encara que foren de l'aigua del bassi, per a regar el carrer.

Havia sentit este comentari fa molts anys i ere la pura realitat. Ara ho recordo perquè vull parlar de dos oficis, molt de dona, que actualment s'han perdut: les aiguaderes i les bugaderes.

Hi ha una dita morellana que, quan es morie un dels components d'un matrimoni amb fills, deie: «Més tape la mantellina de la mare -eren aquelles grans que arribaven a meitat cama- que la capa del pare»: volent significar que la mare viuda es defenie millor amb els fills que el pare si es quedave sol. Però aquelles dones se sabien les sarpades que els costave poder comprar pa morè, farinetes i sardines per anar fent.

Totes les cases, a la cuina o a la recuina, tenien una engerra de més o menys capacitat i l'omplien a cànters d'aigua. Tenie una tapadora de fusta, perquè no caigueren coses dins. Tocant de l'engerra i baix de l'escurador estave el canterer a on es deixaven els cànters plens. Ere com un pesebre baixet amb uns buidats a la fusta perquè els cànters s'aguantaren inclinats sense caure.

Si les dones de la casa, pel motiu que fore, no es portaven l'aigua, es buscave una aiguadera.

La indumentària de la gent que portave aigua tenie algunes coses característiques. Un banquer ben gran i una capçana per carregar el cànter. Els hòmens es posaven el banquer a l'esquena i portaven el cànter amb la part ampla recolzada al muscle i lleugerament inclinat cap avant. Les dones portaven el banquer nugat a la cintura i li feien un plec cap al costat de la cintura a on carregaven el cànter, posant la capçana davall. El cànter solie ser d'una capacitat al voltant dels 10 litres i eren d'obra o de llanda. Els de llanda tenien un cèrcol a la part de baix i, perquè no es clavare, els posaven un cul de fusta. Al braç que quedave lliure portaven un canteret més menut o un pòval. A l'Aragó, les dones tenien costum de portar els cànters gitats damunt del cap.

Cada cànter una perra, hores i hores de treball i, quan estave plena l'engerra d'una casa, a una altra casa. Això vol dir que aquelles dones replegaven molt poc jornal, perquè -jo compto- des de ma casa que estave a meitat carrer de la Maredeu hi havie prou distància a la font del Pes i a la font de Colom. Si damunt d'això s'afegeix que moltes vegades havien d'esperar que ompliren els altres, voreu com el jornal ere curt respecte al temps que ocupaven, perquè, com ja he dit fa un moment, se'ls pagave a tant el cànter.

Quan escassejave l'aigua, cosa que passave tots els estius, les coes a la font es feien interminables, fins al punt que la gent es deixave el cànter a la font de senyal i se'n tornaven a fer faena, feien toquilla esperant que els tocare omplir o altres, més jovenetes, es deixaven el cànter i se'n anaven a fer el passeget per la Plaça i, quan tornaven havien perdut la tanda i el cànter. El cànter se l'havie

endut son germana ple, perquè veient que no tornave de la font, havie anat a vore què passave i s'havie trobat el cànter però l'aiguadera no.

Si l'espera ja ere llarga, no cal dir la poca gràcia que feie trobar-se a la font la burra de casa Casetes amb els argadells, -ja que s'havie d'esperar que aquella dona omplire sis o vuit cànters- o el carret de casa Canyonot, que en portave cinc, tres damunt del carro i dos penjant de les barres, tots de bona mida i capacitat, perquè necessitaven molta aigua pel servici del cafè i per netejar i omplir les gracioses, -venien a gastar de trenta a quaranta cànters diaris.

També hi havie gent que tenie la barra de colar-se i no respectar el lloc de la coa, inventant escuses o fent creure que tenien sempre més pressa i precisió que els demés.

Precisament, en recordar ara açò, vaig a referir una cosa que em van fer notar unes persones majors que jo perquè ho contara, però que jo ja sabia. Els militars baixaven del quarter de Sant Francesc a omplir a la font. Quan va passar això només estave la Font Vella, baix del carrer de la Font, al costat dels llavadors. Per a ells no hi havie tanda ni coa, ni preguntaven qui ere l'últim. Arribaven i es posaven a omplir. A la gent els feie molt poca gràcia quan arribaven els militars, però no tenien més remei que aguantar-se, excepte un dia -sempre hi ha algun dia que ho empastre tot- que una dona, cansada d'esperar-se allí hores, quan ja anave a omplir el seu cànter arribava la tropa. Ells, que a omplir. Ella, que estave primer i que no els volie deixar passar. Escomençen a pelejar soldat i dona i el soldat li arree espenta. Ella, que ere prou forçada, l'assampe, li pegue mos i el va deixar dolorit a més de fer-li prou ferida. Tots ho han contat sempre igual. El soldat aquell, de la infecció de la ferida, va morir. I, segons

Disposició dels utensilis per fer la BUGADA
1, cossi;—2, caldera;—3, buidador.

DCVB: Alcover - Moll

deien, a partir d'això moment, una font que hi havia al costat de casa de l'escola, que fa pocs anys ha desaparegut, coneguda pels del meu temps i més jòvens, damunt de la calçada amb una porteta tancada amb clau, era només per als militars.

Quan la font xorrava poc i s'havia d'esperar molt, els que portaven més d'un cànter, segons com estava la tanda, alternaven cada cànter amb una altra persona del torn, per no fer l'espera tan llarga. Per això aprofitaven, tant el Sr. Juan de Cayot com la Sra. Joana de Casetes a qui acompanyava el seu fill Joaquim, d'anar molt de matinet o molt de nit, a les hores que no hi havia gent. La Sra. Joana tenia 7 fills i la manera de tirar-los avant era portant aigua i fent de bugadera.

Arribats a este punt, anem a parlar de l'altre ofici que us proposava.

Fa poc, una altra amiga, assídua lectora dels meus articles, em comentava que podria explicar un poc com es feia la bugada, perquè això ja s'ha perdut del tot.

Quan les persones nos anem fent velles i anem perdent facultats o tenim alguna trompada forta per malaltia o per alguna operació, si et pregunten com et trobes, encara hi ha bastant costum de respondre:

- D'aquella manera. A cada bugada perdem un llençol.

Això es deia perquè la bugada es feia molt poques vegades al llarg de l'any i normalment sempre es trencava, s'es-

garrava o es perdia alguna peça de roba. De fet, només es feia a les cases de prou bona posició, que tenien suficient roba per anar-se mudant. Els més pobres ho feien com podien.

Quan una xica, de casa bé, es casava tenia una bona aixovar. Quan anàvem a costura o a les mestres, tant prompte podíem brodar alguna cosa (10 anys), ja escomençàvem a fer, tovalles, llençols, estovalles, etc... per al dia de demà.

Quan una xica ja tenia nòvio, ja treballava seguit per acabar de fer l'aixovar. N'hi havia de tan boniques, que les exposaven perquè la gent poguere anar a veure-les.

A les cases que tenien molta roba, solien posar unes cordes a la falsa i allí anaven penjant la roba bruta i usada. Quan n'hi havia una bona muntoneria es disposaven a fer la bugada. Això es duia a terme de la següent manera:

Es posava un cossi ben gran ple de roba per a llavar. Damunt de la roba, tapant tota la boca del cossi, es posava el cendrer, que era un drap gros de llenç que sostenia la cendra. El cossi tenia un forat a la part de baix per a desaiuar i allí es posava una canaleta de canya, de fusta buidada o de zenc, que anava del cossi a una caldera a on es mantenia l'aigua ben calenta. El cossi estava un poc alçat, perquè l'aigua poguere anar a la caldera per la canaleta. Amb un casso gran tiraven l'aigua calenta damunt la cendra del cendrer. Això feia el llexiu que netejava la roba. Després de passar per la roba tornava a eixir pel forat del

cossi i feia cap a la caldera una altra vegada. Això s'anava repetint unes quantes vegades. Quan la roba ja estava ben amarada, agarraven unes cavalleries, els tiraven tota la roba damunt i anaven a rentar-la al riu. Si feia sol, l'estenien per les parets dels horts o per damunt dels vímens i la pujaven prou escorreguda o eixuta del tot.

Planxar, es planxava poc. La roba s'anava estirant a mida que s'anava eixugant. Bons espolsos a l'hora de plegar-la i s'alçava ben plegadeta. Les planxes eren molt rudimentàries i donaven molta feina. Eren de ferro colat. Algunes s'escalfaven a la burguera, damunt de les brases, però tenien l'inconvenient que molt fàcilment mascaraven la roba. Per evitar això s'utilitzava el planxer, que era un dispositiu de ferro colat en forma de tronc de piràmide que estava en contacte amb les brases i al costat del qual es posaven les planxes perquè s'anaren escalfant. També hi havia unes planxes grosses que portaven les brases dins i tenien una sumenereta o tot un seguit de foradets de respiració perquè es mantinguere el foc encès.

Les sinagües i les xambres sí que se solien planxar, perquè es podien veure a l'agarrar-se les faldetes i perquè tenien randes. També es planxaven les pitreres de les camises d'home.

Com la roba es canviava molt de tard en tard (mudar-se, es deia), als hòmens se'ls notava molt prompte si portaven la camisa poc cuidada i tenien unes pitreres per a posar-se damunt. Les vetetes que mugaven la pitrera darrere del coll, s'estiraven ben estiradetes i es plegaven a pleguets ben xicotets en forma d'acordió perquè, si s'assomava la veteta es veia arrissada.

A les dones que es dedicaven a fer estes faenes a sou els dien bugaderes. Regularment n'eren més d'una de la mateixa casa, perquè la cosa no fore tan pesada.

Recordo, des que era molt menuda fins als anys 30 o 32, que tres germanes, conegudes com les Arenques, que vivien al carrer de la Mare d'edéu es dedicaven a fer bugades. Després es van anar modernitzant i ja llavaven amb sabó i llexiu artificial.

Tenien llogada una caseta al Rel i allí tenien cossis i calderes igual que a sa casa, al poble. La roba la solien rentar a la sèquia del Moli Nou o al toll de les

Barres. Estes dones també eren planxadores, però recordo que la roba no estave massa llustrosa.

Aquelles dones tenien les mans fetes una calamitat de tant tocar l'aigua i dels gelaçars de l'hivern. No es comprén com podien aguantar tant de fred i tan mala alimentació. Algun camí, mirant la rentadora automàtica, penses en tot allò i dius:

- Al cel ha d'haver habitacions, perquè aquelles dones ho sofrien tot sense queixar-se i nosaltros, sense banyar-nos les mans, protestem per qualsevol botonet o tonteria que no va.

També estaven les bugaderes de Xiva, que s'emportaven la roba al poble amb matsos. Allí sempre han tingut molta aigua i molt bona i podien fer-ho millor que aci.

Com la bugada es feie tan poques vegades i amb grans muntonades de roba, ere fácil perdre'n alguna peça, i d'això ve la dita «a cada bugada perdem un llençol».

Als llavadors de la Font Vella es llavave agenollat a enterra. Eren molt catxets. Estaven coberts i, aixina, encara que ploquere o nevare es podie anar a llavar. Com no tocave el sol, eren molt gelats i l'aigua estave molt freda. En acabat, van pujar les lloses (les llavadores) i ja eren més còmodes. Els llavadors de Santa Llúcia estaven més ventolejats, però si feie sol o mig bona hora la gent els preferie. Quan hi havie poca aigua, no es podien mirar, per això no es gens estrany que les malalties s'apegaren prou.

Pel temps es va perdre el nom de bugaderes, perquè també va variar el procés de llavar la roba.

Se solie dir:

- Xe, que a casa fulano de què passen?

- Eia! Mira! L'home fa masos i ella llave cartons.

Sentit d'esta manera, ara, diríem que l'home és aparellador i la dona treballa a una fabrica de paper. Ja comprendreu que la cosa no va per eixe costat. Fer masos ere anar a demanar almoïna en espècies pels masos. Amb el temps va passar a ser com un recader que, a canvi del que li donaven, els feie algun servici.

Fer cartons o llavar cartons ere anar a llavar roba per les cases, on els la donaven en unes cistelles grosses de vimen sense pelar, que es diuen aixina.

Passaven molt de fred i havien d'anar molt carregades, sobretot, quan tornaven dels llavadors amb la roba banyada.

Quan van fer els llavadors del «matedero», hi havie molta gent que anave allí

perquè eren més recerosos.

No fa molt, estava parlant amb una dona molt bona dona, que des de xicoteta no havie fet altre que llavar cartons. Després va estar de criada i va acabar fent faenes per les cases. Encara ara té sempre les mans unflades i roges i les ungles deformades. Estant parlant amb ella, s'arrime a saludar-me una xica jove de València i li diu:

- «Cuidese las manos. Póngase crema de noche i de día».

Jo li vaig contestar que aquelles mans ja no tenien solució, perquè se li havien deformat quan ere menuda per poder ajudar a casa, ja que la cosa no anave massa bogal.

Hala! No mos queixem, que, als pobles, ara, tenim totes les comoditats que hi ha en una capital. I, a més, per damunt

de tot açò, tenim més tranquil·litat, nos podem dir tots bon dia quan nos trobem de matí quan anem a la faena sense que tingue importància ser més ric o més pobre.

Els temps canvien moltíssim i ara nos hem fet tan pitos que només parlem de drets.

- Tinc dret... Els meus drets...

I, pel que recordo, en aquell temps es gastave més la paraula obligació:

- Tinc obligació... Haig de complir les meues obligacions...

I complint les obligacions es morien de fam. Ara, vaga rera vaga, anem perdent el gust pel treball. Per què no es podien ajuntar drets i obligacions? Ja he fet tard per presentar-me a ministre, si no, encara pot ser que ho intentara.

Font del Filatò

ecologia

Estalvi energètic a casa

La generació d'energia és un dels processos industrials més contaminants per les emissions d'òxids de sofre i de nitrogen, de residus radiactius i de CO₂ que produeix l'efecte hivernacle, causant de l'augment de la temperatura global del planeta.

Cadascú de nosaltres tenim una responsabilitat com a usuaris de l'energia. Per això seria convenient que emprenguerem un pla d'estalvi energètic a la nostra mida. La butxaca i l'ambient ens ho agrairien, ja que la millor ecologia és l'economia, i la defensa de la terra comença a casa. L'estalvi no supose misèria, tot al contrari, tendeix a evitar-la. No es tracte de dutxar-se amb aigua freda, sinó d'evitar l'aigua bullint. Escaldar-se la pell no és propi de rics sinó d'estúpids.

Anem a donar uns consells que es poden emprendre per estalviar energia:

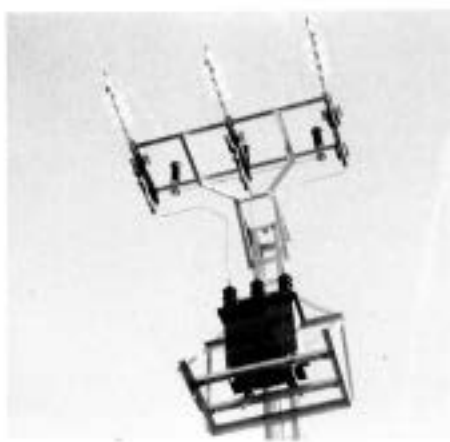
- **Escalfadors elèctrics:** si podeu regular la temperatura dels escalfadors elèctrics que sovint està a 60°C i baixar-la fins a la temperatura ideal que és a 55°C estalviaríem entre un 5 i un 8% per cada grau centígrad. Els escalfadors de gas permeten estalvis més importants.

- **Neveres:** la reducció de visites redunda en el manteniment de l'aparell i en l'estalvi. Una nevera buida consumeix més que plena.

- **Rentadores:** Si el tambor està ple, a més de l'estalvi energètic, l'aprofitament del sabó i de l'aigua és superior. On més gasten és en escalfar l'aigua.

- **Calefacció:** és important utilitzar termostats.

- **Il·luminació:** si utilitzem bombetes de baix consum podem reduir sensiblement el consum de llum. Costen més diners però consumeixen molt menys y duren moltíssim més. De fet, el canvi massiu de bombetes permetria tancar inclús centrals nuclears. Deixar els llums

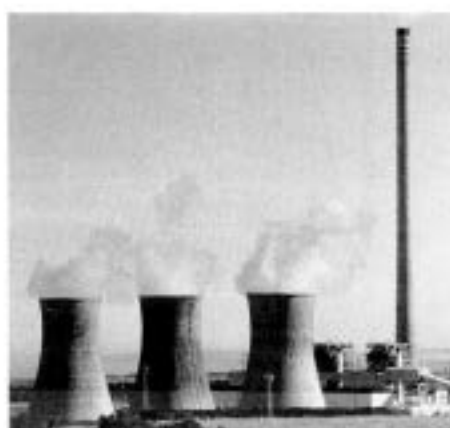
encesos, estufes o ventiladors és la millor manera de malbaratar energia.

- **Aïllament:** les finestres amb un bon aïllament poden estalviar fins el 40% del consum de calefacció i de la refrigeració. Ventilador cada dia les vivendes és un bon costum però amb deu minuts és suficient.

Aquests són alguns exemples que junt a l'ús moderat dels electrodomèstics permeten aconseguir dràstics retalls en el consum i, per tant, la reducció del rebut de la llum.

Què esperem de la querella?

El grup ecologista de Vilafranca, junt amb altres grups ecologistes, actue com acusació popular en la querella criminal contra Endesa per delictes ecològics.

La querella la va interposar la fiscalia de Castelló i a ella es van adherir els Ajuntaments de la comarca dels Ports i alguns del Maestrat. Nosaltres també ens vam ajuntar per diverses raons:

- **Mostrar a l'opinió pública, als polítics i als directius d'Endesa que als Ports hi ha gent amb ganes de remoure el tema i engegar mesures de pressió.**

- **Fer de portaveus dels grups, associacions i gent d'a peu de la comarca, és a dir, fer de motors per realitzar mobilitzacions.**

- **Estar més al corrent del procés judicial mitjançant la nostra advocada i els contactes amb el fiscal.**

Des de diversos sectors de la població se'ns ha plantejat amb ironia aquesta qüestió: Servirà d'alguna cosa la querella contra Endesa?

Nosaltres hem raonat aquesta pregunta i, encara que no tinguem massa il·lusions en el veredict final de la querella, pensem que és vàlida i que és important donar-li suport.

En el problema de la contaminació dels Ports, a part l'aspecte judicial, s'inclou també un problema de normatives i de decisions polítiques. I és en este fenomen on la nostra iniciativa eixirà més beneficiada.

La querella criminal contra Endesa és una qüestió que sovint ix reflectida en els mitjans de comunicació. La presència dels grups ecologistes contribueix a reforçar-la. A més els ecologistes hem acusat Feliciano Fuster, president de l'INI, personatge polític (protegit per l'anterior fiscal general de l'Estat). La seua inculpció fa que resulte més noticable la querella, perquè és un polític important. Ni a ell particularment, ni a l'entitat que represente els interessos esta duplicitat negativa. Per contrarestar-la han de «rentar-se la cara» i solament ho poden fer, aportant solucions polítiques (és el que nosaltres volem) dedicant més recursos a aminorar cada volta més les emissions contaminants de C.T.

En definitiva, no confiem que la tèrmica deixi de contaminar per complet, però sí esperem que, a força de la «publicitat» que els estem fent, els caigui la cara de vergonya i es decidisquen d'una vegada per totes a aportar les decisions polítiques adients.

Josep Me Zapater
(Grup Ecologista de Vilafranca)

*Us desitgem el millor
Estem al vostre servei!*

CAFETERIA - RESTAURANT

Rourera

Tel. 964 / 16 03 08
MORELLA

Especialitat en cuina morellana

Salude tota la Comarca dels Ports i us ofereix:

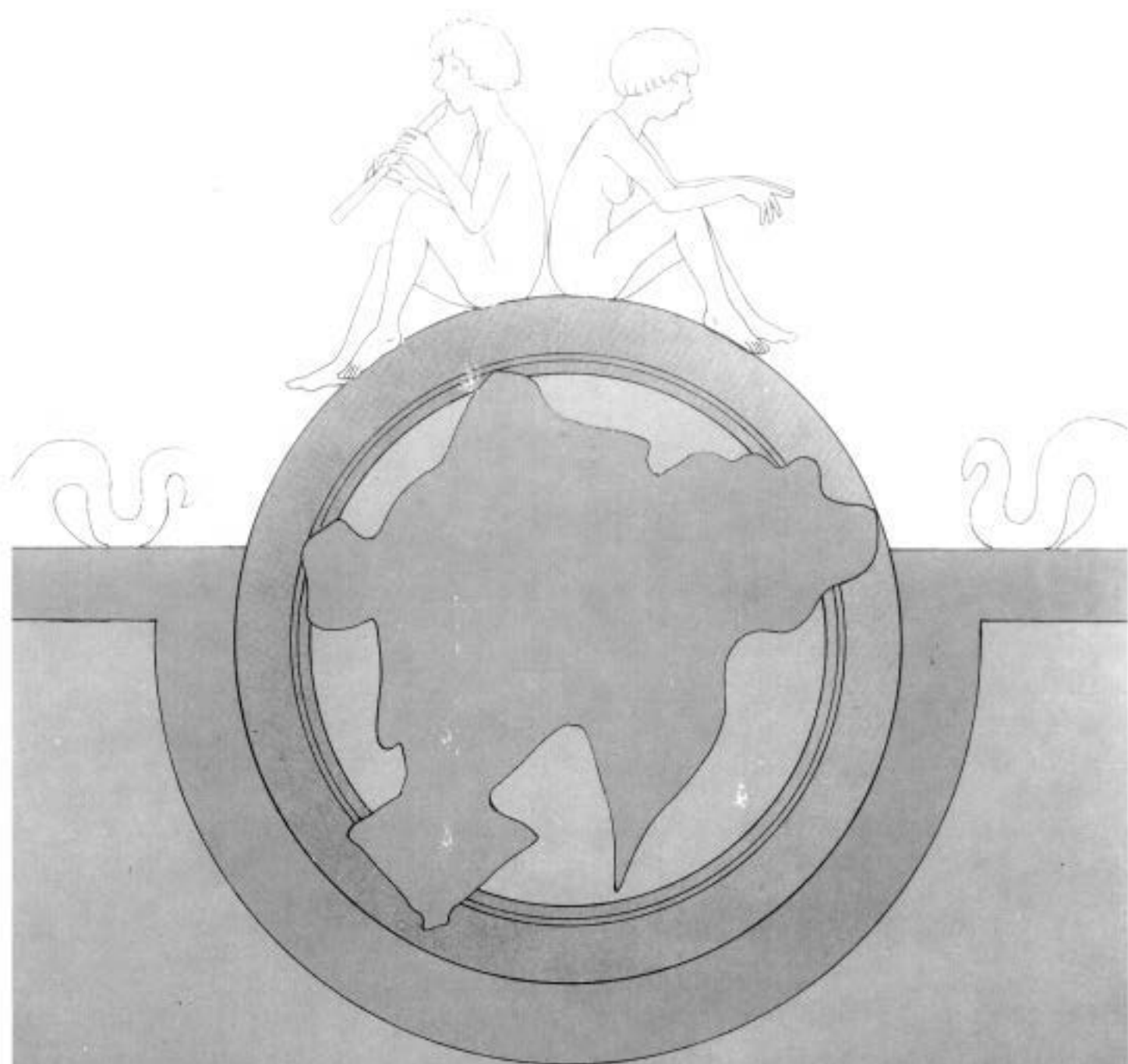
- **Marisqueria:** Peixos i mariscs de Sant Carles de la Ràpita
- **Fregiduria:** Peixos del Mediterrani de totes classes
- **Sidreria:** Sidra Pomar de barril
- **Mesón:** Tota classe d'especialitats d'embotits i pernils de Guijuelo, Aragó i Morella

Director-Executiu-Propietari: **Pere Adell**

El millor de ROURERA: La seua clientela

1691 - 1991

Independència

TRAC nº 1